

เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยนิเวศเกษตรกรรม
และการปรับตัวหลังโควิด-19
ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง
อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก
Political Economy of Agroecology and
Adaptive Capacity to COVID-19 of Mango Farmers
in NoenMaprang District, Phitsanulok Province
of Aging in Contemporary Society

นางกุลดา มาท่ามา (Natlada Matamma)¹
วีระ หวังสัจจะโชค (Weera Wongsatjachock)²

¹นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Master of Political Science Candidate,
Faculty of Social Sciences, Naresuan University
Corresponding author E-mail: nnatladamm@gmail.com

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชารัฐศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Assistant Professor Dr., Political Science Program,
Faculty of Social Sciences, Naresuan University
E-mail: weeraw@nu.ac.th
(Received: December 27, 2024/
Revised: April 9, 2025/
Accepted: April 12, 2025)

บทคัดย่อ

งานชิ้นนี้นำเสนอข้อถกเถียงว่าด้วยการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงหลังโควิดขึ้นอยู่กับปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมืองเป็นสำคัญ และข้อมูลจำนวนปริมาณและมูลค่าการส่งออกมะม่วงสดและแช่เย็นจนแข็งในช่วงโควิด เกษตรกรรายย่อยอาจไม่ได้ประโยชน์จากส่วนนี้ นำไปสู่วัตถุประสงค์ดังนี้ เพื่อศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองอุตสาหกรรมมะม่วงไทยหลังโควิด-19 และศึกษาการปรับตัวหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการวิจัยเอกสารและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลทั้ง 7 ราย ภายใต้ 2 แนวคิดสำคัญ ดังนี้ 1) นิเวศเกษตรกรรม ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างอริปไตยทางอาหารให้อำนาจกลับคืนสู่ผู้ผลิต ด้วยการบูรณาการความรู้อย่างหลากหลาย เพื่อความสมดุลและยั่งยืนต่อระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม และ 2) แนวคิดความปรกติไม่ลงรอยของกระบวนการทำงาน เป็นแนวคิดของมาร์กซิสต์สายสิ่งแวดล้อมใช้วิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมและธรรมชาติ ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ ทำให้มนุษย์อยู่ห่างจากธรรมชาติ (Rift) ผลการวิจัยพบว่า เมื่อเกิดการแพร่ระบาดโควิดทำให้เกษตรกรเผชิญปัญหาทางการประกอบอาชีพ ประกอบกับมาตรการทางกฎหมายเข้ามาเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาด ส่งผลให้เกษตรกรได้รับผลกระทบ ดังนี้ 1) ด้านปัจจัยการผลิต ได้แก่ สิ่งแวดล้อม ซึ่งการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและช่วงเวลานำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม อาทิ แร่ธาตุในดินต่ำ และเศรษฐกิจการเมือง อาทิ ราคามะม่วงต่ำ ราคาต้นทุนสูง ห่วงโซ่อุปทานชะงัก รายได้ลดลง หนี้สินเพิ่มขึ้น 2) ความสัมพันธ์ทางการตลาด ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางการซื้อขายมะม่วงระหว่างเกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก (ทุนไทย-ทุนต่างชาติ) ที่แตกต่างกัน ต่อมาภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกำหนดมาตรการเยียวยาเกษตรกร พบว่า เกษตรกรแต่ละกลุ่มได้รับการช่วยเหลือเยียวยา

ที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่เกษตรกรลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติและเกษตรกรลักษณะ
ครัวเรือนเกษตรกร มักไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยา เนื่องด้วยเงื่อนไขบางประการ เช่น
การเข้าถึงข้อมูล การตรวจสอบ จึงนำไปสู่การปรับตัวของเกษตรกร พบว่า ปรับตัว 3 ด้าน
ได้แก่ 1) ด้านการผลิต ด้วยการลดต้นทุนการผลิตและใช้น้ำหมักชีวภาพ 2) ปรับตัวด้าน
การตลาด ได้แก่ ขายส่งตลาดภายในประเทศ ขายผ่านช่องทางออนไลน์ และขายปลีก
ด้วยตนเอง 3) ปรับตัวด้านวิถีชีวิต ได้แก่ ลดค่าใช้จ่ายครัวเรือน วางแผนประกอบอาชีพ
และบริหารจัดการการเงิน สรุปได้ว่า เกษตรกรชาวสวนปรับตัวสอดคล้องกับสองแนวคิด
ข้างต้น ดังนี้ 1) ปรับตัวตามหลักนิเวศเกษตรกรรมด้วยวิถีธรรมชาติ ใช้น้ำหมักชีวภาพและ
เกลือทะเล หมุนเวียนสารอาหารในพื้นที่สวน สอดคล้องกับ “แนวคิดนิเวศเกษตรกรรม”
และ 2) ปรับตัวตามหลักเกษตรผสมผสาน ใช้สารเคมีสลับกับปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมัก
ชีวภาพ โดยการผลิตมุ่งเน้นการใช้สารเคมีทางดินและทางใบตลอดฤดูกาลผลิต เช่น
ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยากันเชื้อรา แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นเพื่อให้
ได้ผลผลิตที่ตอบสนองความต้องการของผู้ผลิต ผู้บริโภค และตลาด ภายใต้ระบบทุนนิยม
อย่างอุตสาหกรรมมะม่วงไทย การปรับตัวในลักษณะนี้ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม
เสื่อมโทรมและมนุษย์อยู่ห่างจากธรรมชาติไปเรื่อยๆ สอดคล้องกับ “แนวคิดความแปลก
ไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน” ดังนั้น เกษตรกรและรัฐบาลจำเป็นต้อง
ตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและให้ความสำคัญกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อให้มนุษย์
และธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ส่งเสริมทั้งระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม
ให้ยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: ความแปลกไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน, นิเวศเกษตรกรรม,
เศรษฐกิจการเมือง

Abstract

This study examines the adaptation of Thai mango farmers following the COVID-19 pandemic, with a particular focus on economic and political factors. It analyzes the quantity and value of fresh and frozen mango exports during the pandemic, emphasizing that small-scale farmers may not have benefited from these exports. The study has two primary objectives: (1) to investigate the political economy impacts on Thailand's mango industry after COVID-19 and (2) to explore the adaptation strategies employed by mango farmers in response to these challenges.

This research adopts an anthropological perspective and employs qualitative research methods, including document analysis and interviews with seven key informants. It applies the concept of “Agroecology” as a critical framework for achieving food sovereignty by integrating diverse knowledge systems to ensure economy and environmental sustainability. Additionally, it utilizes the Marxist concept of the “metabolic rift” to analyze the interactions between capitalism and nature, which result in the increasing alienation of humans from the natural environment.

The findings reveal that the COVID-19 pandemic significantly disrupted mango farming livelihoods, further exacerbated by government-imposed regulatory measures aimed at controlling the virus's spread. The impacts can be categorized into two main aspects: 1) Production factors: farmers experienced environmental degradation due to shifts in cultivation practices, including soil nutrient depletion. Political economy challenges also arose, such as declining mango prices, rising production costs, supply chain disruptions, reduced income, and increasing debt. 2) Market relationships: the relationships between farmers, middlemen, and exporters (both domestic and foreign) were affected, leading to unequal market access and profitability among different groups. Although the government

implemented relief measures, the distribution of aid varied across farming groups. Small-scale family farmers and kinship-based farming households often faced difficulties in accessing assistance due to eligibility constraints and bureaucratic requirements. In response, mango farmers adopted three key adaptation strategies: 1) Production adaptation: reducing production costs and utilizing bio-fermented solutions. 2) Market adaptation: expanding domestic sales, leveraging online platforms, and engaging in direct retail sales. And 3) Lifestyle adaptation: reducing household expenses, diversifying income sources, and improving financial management.

The study concludes that farmers' adaptation aligns with two theoretical perspectives: 1) Agroecological adaptation – Farmers integrated natural farming practices, such as the use of bio-fermented solutions and sea salt, to enhance soil fertility, in line with “agroecological principles.” 2) Adaptation through Integrated Farming – Farmers alternated between chemical fertilizers, organic inputs, and bio-fermented solutions, the production process emphasizes the use of chemical applications on soil and foliage throughout the growing season, including chemical fertilizers, pesticides, and fungicides. This demonstrates that farmers rely heavily on chemicals to achieve yields that meet the demands of producers, consumers, and the market under the capitalist system of Thailand's mango industry. This adaptation leads to environmental degradation and an increasing disconnection between humans and nature, aligning with the concept of “Metabolic Rift.” Therefore, farmers and the government must be aware of environmental issues and prioritize sustainable development. This approach ensures a balanced coexistence between humans and nature while promoting the long-term sustainability of both the economy and the environment.

Keywords: Metabolic Rift, Agroecology, Political Economy

บทนำ

บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นภายใต้การศึกษาในขอบเขตห้วงเวลาของการแพร่ระบาดของโควิด-19 โดยโควิดเกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2562 ณ ประเทศจีน จากการทบทวนวรรณกรรมงานที่เกี่ยวกับผลกระทบของโควิดหลายชิ้น ตัวอย่างเช่น งานของ Nawab Khan และคณะ (2021), Surendran Arumugam และคณะ (2021), Zhang Yuan และ Duan Wen (2022), Li Zhiqing (2022), Ronan Cormacain และ Duncan Fairgrieve (2023), และ งานของ Nguyen Trung และ Nguyen Doung (2023) แสดงให้เห็นว่า การแพร่ระบาดของโควิดเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบระดับโลกในทุกมิติ พวกเขาเห็นตรงกันว่า โควิดไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ วิถีชีวิต และการประกอบอาชีพของประชาชนเท่านั้น ยังส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งภาคเกษตรกรรมและเกษตรกรได้รับผลกระทบอย่างมาก เนื่องจากระบบขนส่งโลจิสติกส์เกิดปัญหา ทำให้ไม่สามารถส่งออกหรือนำเข้าสินค้าทางการเกษตรได้ ห่วงโซ่อุปทานเกิดความชะงักงัน ผลที่ตามมาคือราคาสินค้าตกต่ำ ราคาดันทุนสูงขึ้น ส่งผลต่อรายได้ครัวเรือนเกษตรกรลดลงและการจัดการหนี้สิน ต่อมาปี พ.ศ.2563 ประเทศไทยได้เกิดการแพร่ระบาดโควิด-19 ประชาชนได้รับผลกระทบในวงกว้าง ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพเผชิญปัญหาเหมือนกัน จากการทบทวนวรรณกรรมงานเกี่ยวกับการแพร่ระบาดโควิดในประเทศไทย ตัวอย่างเช่น งานของ ปิติณัฐ เครือจينا, ศิรส ทองเชื้อ และดุสิต อธิณัฐวัฒน์

(2564), Ratana Sapbamrer et al. (2022), Somporn Chantararat, Atchana Lamsam, และ Lathaporn Ratanavararakrak (2020) ที่อ้างใน World Bank Group (2022) และงานของ Witoon Attavanich (2020) แสดงให้เห็นว่า จากการประกาศใช้มาตรการทางกฎหมายเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดโควิด ส่งผลให้ประชาชนได้รับผลกระทบหลายมิติ ได้แก่ สุขภาพ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจการเมือง สังคม ตลอดจนสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรม พบว่า เกษตรกรจำนวนมากได้รับผลกระทบด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคมโดยทั่วกัน เกษตรกรจึงปรับตัวท่ามกลางสถานการณ์วิกฤตนี้

เกษตรกรชาวสวนมะม่วงหนึ่งในผู้ผลิตสินค้าเกษตรประเภทพืชสวนได้รับผลกระทบเช่นกัน ประเทศไทยมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรและพื้นที่ปลูกมะม่วง (ไร่) เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะภาคเหนือ และภาคอีสานเพื่อการค้ามากกว่าบริโภคในครัวเรือน นิยมส่งออกตลาดต่างประเทศมากกว่าตลาดภายในประเทศ ข้อมูลจากกรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2567ข) พบว่า ปี พ.ศ.2567 จังหวัดพิษณุโลกมีพื้นที่ปลูกมะม่วงมากถึง 108,091 ไร่ เป็นอันดับหนึ่งของประเทศ และระดับอำเภอพบว่า อำเภอเนินมะปราง มีพื้นที่ปลูกมะม่วงมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ และมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรมากเป็นอันดับสองรองจากอำเภอวังทอง ส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้รับผลกระทบจากโควิดเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกัน อรรถมน ทรัพย์ทวีธรรม (กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ 2565) เผยว่า ปี พ.ศ.2563 ประเทศไทยได้ส่งออกมะม่วงไปประเทศคู่ความตกลงการค้าเสรี (AFTA) 18 ประเทศ ถือเป็นผู้นำส่งออกมะม่วงอันดับ 2 ในอาเซียน และอันดับ 7 ของโลก และมะม่วงจากอำเภอเนินมะปรางเป็นส่วนสำคัญในการสร้างเม็ดเงินอย่างมหาศาล สร้างรายได้มากถึง 2 พันล้านบาทต่อปี (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย 2566) ซึ่งในปี พ.ศ.2564-2565 ถือเป็นปีทองของมะม่วงไทยที่มีการส่งออกมะม่วงสูง แต่ก็ในช่วงวิกฤตโควิด-19 ทำให้อุตสาหกรรมมะม่วงไทยเกิดปัญหาอย่างมาก อาทิ ราคามะม่วงตกต่ำ ราคาค้นทุนผลิตสูง ระบบตลาด และระบบขนส่งโลจิสติกส์ (รุ่งนภา พิมมะศรี 2565) ปัญหาข้างต้นได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรชาวสวนมะม่วงทุกกลุ่ม อาจส่งผลกระทบในระดับที่แตกต่างกัน ต่อมาไม่นานรัฐบาลได้ประกาศใช้มาตรการทางกฎหมาย ได้แก่ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 (ราชกิจจานุเบกษา 2548) มาตรการปิดเมือง (Lockdown) และมาตรการห้ามประชาชนออกนอกบ้านในเวลาที่กำหนด (Curfew) เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง ดังที่ อนุชา (Climate Watch Thailand 2563) ชาวสวนมะยงชิดและมะม่วง กล่าวไว้ว่า

“คำสั่งเพื่อควบคุมโรคระบาดโควิด-19 ทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2563 มีผลปรับเปลี่ยนชีวิตของผม ไม่มีใครจ้างผมทำงาน ไม่มีรายได้จากการรับจ้าง เมื่อไม่มีงานก็ไม่มีเงิน แม้ผมจะได้เงินจากการทำสวนขายมะยงชิดมาก่อนหน้านี้ แต่ก็ต้องนำเงินที่ได้ไปใช้หนี้จากการลงทุนปลูกมะม่วงที่ออกผลแต่ขายไม่ได้ เนื่องจากนำส่งไปขายต่างประเทศไม่ได้ ผมถือว่าผมโชคดีกว่าชุมชนในเมืองจากการที่ผมอยู่ชนบท ผมยังพอหาเก็บผัก หาปลา หาปู หาหอย มาเป็นอาหาร ในช่วงวิกฤตโควิด-19 แม้จะมีข้อจำกัดจากคำสั่งจากรัฐบาลที่ห้ามออกจากบ้าน หลังสี่ทุ่ม ทำให้ผมไม่กล้าออกจากบ้านไปจับกบและอิงอ่างที่ออกมาช่วงฝนตก”

เมื่อเกษตรกรได้รับผลกระทบต่อการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เล็งเห็นความสำคัญจึงออกมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร ดังนี้ 1) โครงการช่วยเหลือเกษตรกรผ่านโครงการเงินเยียวยาเกษตรกร รัฐบาลได้จัดสรรเงินเยียวยาให้แก่เกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ด้วยเงินจำนวน 15,000 บาทต่อราย โดยแบ่งจ่ายเป็นเวลา 3 เดือน เดือนละ 5,000 บาท ทั้งนี้ เป็นการดำเนินงานร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงการคลัง และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เพื่อช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและสนับสนุนการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของเกษตรกร 2) การพักชำระหนี้การปรับโครงสร้างหนี้ และสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำสำหรับเกษตรกร (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร 2563) กล่าวได้ว่า ธ.ก.ส. กำหนดมาตรการช่วยเหลือกลุ่มลูกค้าทางด้านการสนับสนุนการเงินและการชำระหนี้ เพื่อช่วยเหลือและบรรเทาภาระค่าใช้จ่ายทางด้านต่างๆ ในช่วงสถานการณ์วิกฤตโควิด-19 3) โครงการเพิ่มรายได้เกษตรกร โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ดำเนินโครงการเพื่อเพิ่มรายได้เกษตรกร ด้วยการสร้างช่องทางการขายสินค้าเกษตรสู่ตลาดทั้งในและต่างประเทศ และการลดต้นทุนค่าขนส่งสินค้าเกษตร และ 4) ความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์บูรณาการระบบการพาณิชย์ด้าน E-Commerce สินค้าเกษตรระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อสามารถตอบสนองพฤติกรรมผู้บริโภค-บริโภคยุคใหม่ได้

อย่างไรก็ดี มาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรที่ได้กล่าวข้างต้น ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรผู้ได้รับผลกระทบ เพราะการช่วยเหลือดำเนินไปอย่างไม่ตรงจุด พฤกษ์ เกาวิล (2564, 19-20) และ สราวุธ ทับทอง (2564, 21-22) เห็นตรงกันว่า การดำเนินมาตรการต่าง ๆ ยังมีปัญหาเชิงวิธีคิดที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงหรือความต้องการของผู้ได้รับผลกระทบและแฝงไปด้วยอำนาจนิยม ซึ่งการเยียวยา มีลักษณะ “จับคนในกล่อง” ไม่เพียงสะท้อนการจัดการชีวิตผู้คนในสังคม ยังสะท้อนท่าทีของรัฐในการปกครองเหนือชีวิตประชาชน สราวุธ เสนอเพิ่มเติมว่า การประกาศใช้ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 และ พ.ร.บ. โรคติดต่อ พ.ศ.2558 มาแก้ไขปัญหาระบาดนั้น ช่วยสะท้อนให้เห็นโครงสร้างการทำงาน 2 รูปแบบสำคัญ ดังนี้ 1) โครงสร้างการทำงานแนวดิ่งที่มีสายการบังคับบัญชา (Hierarchy) อย่างชัดเจน อาจไม่เหมาะสมกับบริบทแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน และ 2) โครงสร้างการทำงานแนวนอนที่มีการกระจายอำนาจตัดสินใจ ซึ่งอาจช่วยให้วิธีการควบคุมโรคแต่ละพื้นที่ปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ผู้วิจัยเห็นว่า การกระจายอำนาจให้แต่ละพื้นที่รับผิดชอบและจัดการเอง ยังมีไม่มากนักและบางพื้นที่ยังรับมือได้ไม่ดีพอ อันเนื่องมาจากการแก้ไขปัญหาล้วนเป็นไปตามสถานการณ์ ต้องรอคำสั่งจากสายบังคับบัญชาก่อนเป็นหลักแล้วจึงนำไปปฏิบัติใช้ได้ พฤกษ์ ได้เสนอว่า รัฐควรปรับเปลี่ยนหลักคิดใหม่จาก ‘การสงเคราะห์ผู้เดือดร้อน’ เป็น ‘การให้สวัสดิการถ้วนหน้า’ สราวุธได้เสนอคล้ายกันว่า รัฐควรพิจารณาถึงผลกระทบต่อชีวิตของประชาชนเป็นสำคัญและควรหาทางออกอย่างเหมาะสม จำเป็นต้องมีวิธีช่วยเหลือกลุ่มคนต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกันและรวดเร็วทันสถานการณ์

เมื่อเกษตรกรเข้าไม่ถึงหรือไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์วิกฤตนี้ไปได้ ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมพบว่า เกษตรกรทุกประเภท อาทิ พืชสวน ไม้ดอก ประมง และปศุสัตว์ ล้วนปรับตัวต่อสถานการณ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิล เลี้ยงไก่แจ้ เกษตรกรชาวสวนมังคุด ชาวสวนทุเรียน ชาวสวนเงาะ ชาวสวนมะม่วง และเกษตรกรผู้ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ เหล่านี้ได้รับผลกระทบที่แตกต่างกันจึงปรับตัวในลักษณะที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเกษตรกรชาวสวน เช่น เกษตรกรชาวสวนมะม่วงปรับตัวด้านการตลาดเป็นสำคัญ ด้วยการขายผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น แต่ผู้วิจัยยังไม่พบงานศึกษาการปรับตัวในด้านการผลิต ซึ่งการปรับตัวด้านการผลิตภาคเกษตรมีความสำคัญ

อย่างมากในยุคอุตสาหกรรมภาคเกษตร (Agroindustry)¹ ซึ่ง “นิเวศเกษตรกรรม” เป็นทางเลือกที่ดีของเกษตรกรในการปฏิบัติภาคเกษตรที่จะช่วยสร้างความสมดุลและยั่งยืนต่อสิ่งแวดล้อม

แม้จะมีงานของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ Cynthia Nicholls, Miguel Altieri, และ Luis Vazquez (2016), Peter Rosset และ Altieri (2017), Altieri และ Nicholls (2020), Nicholas McCune และ Peter Rosset (2021), และนักวิชาการคนอื่นๆ เสนอว่า นิเวศเกษตรกรรม (Agroecology) มีความสำคัญต่อการปฏิบัติที่ดีภาคเกษตร เพื่อความสมดุลและความยั่งยืนภายใต้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม (Foster and Magdoff 1999) อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้จะนำเสนอข้อถกเถียงว่าด้วยการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมเป็นสำคัญและจำนวนปริมาณและมูลค่าการส่งออกมะม่วงสดและมะม่วงแช่เย็นจนแข็งในช่วงโควิด เกษตรกรรายย่อยอาจไม่ได้ประโยชน์จากส่วนนี้ เมื่อทบทวนวรรณกรรม ผู้วิจัยยังไม่พบงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงทุกมิติ พบเพียงงานศึกษาผลกระทบของโควิดต่อภาคเกษตรหรือครัวเรือนเกษตรกร และพบงานศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวของเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าอื่น เช่น งานศึกษาการปรับตัวชาวนา และเกษตรกรประเภทอื่น ตัวอย่างเช่น งานของ Attavanich (2020), Shweta Sinha (2021), Sapbamrer et al. (2022), ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2563), เพชรพริ้ง แพงคำรักษ์ และสุกัลยา เขิญขวัญ (2564), นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ (2565), กนกพร นิมพลี และคณะ (2566), และงานของ อัมรินทร์ สุวรรณดี และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์ (2566)

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเกี่ยวกับการแพร่ระบาดของโควิด-19 ไม่จำเป็นต้องศึกษาเพียงผลกระทบ เพราะประเด็นน่าสนใจต่อการศึกษามีจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองและศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงหลังโควิด-19 ภายใต้กรอบนิเวศเกษตรกรรม (Agroecology) และแนวคิดความปรแตกไม่ลงรอยทางกระบวนการทำงานร่วมกัน (Metabolic Rift) งานวิจัยชิ้นนี้ มีความท้าทายต่อภาคเกษตรหลังโควิด-19 ซึ่งผลการศึกษาจะช่วยให้ทราบถึงผลกระทบทางเศรษฐกิจ

---

¹ อุตสาหกรรมภาคเกษตร (Ago-Industry) คือ อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแปรรูป และการจัดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ซึ่งครอบคลุมทั้งภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม โดยใช้วัตถุดิบจากภาคเกษตร ด้วยการพึ่งพาปัจจัยภายนอกอื่นและระบบทุนนิยม

การเมืองและ การปรับตัวทุกมิติของเกษตรกรย่อมสัมพันธ์กับระบบทุนนิยม ระบบเศรษฐกิจการเมือง และสิ่งแวดล้อม อีกทั้ง การปรับตัวอย่างเหมาะสมจะนำไปสู่ความสมดุลและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองหลังโควิด -19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง เน้นวิเคราะห์ปัจจัยการผลิต โครงสร้างตลาด และบทบาทของรัฐ ภายใต้อุตสาหกรรมมะม่วงไทย
- 2) ศึกษาการปรับตัวหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจเมืองอุตสาหกรรมมะม่วงไทยหลังโควิด-19 และศึกษาการปรับตัวหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงอำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

ขอบเขตเชิงอธิบาย/พื้นที่

ศึกษาพื้นที่สวนมะม่วงอำเภอเนินมะปรางเป็นพื้นที่ 1 ใน 9 อำเภอของจังหวัดพิษณุโลก มีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ราบลุ่มและเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรังปนทราย ดินไม่อุ้มน้ำ ทำให้มะม่วงมีรสชาติหวานเมื่อขามสุก อีกทั้งอำเภอเนินมะปรางเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกมะม่วงมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศไทย ข้อมูลจากกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2567ก) รายงานว่าการปลูกมะม่วงช่วง 5 ปีหลังในระดับประเทศ มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรและเนื้อที่ปลูกมะม่วงลดลงอย่างต่อเนื่อง ตรงข้ามกับจังหวัดพิษณุโลกกลับมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และพบว่าอำเภอเนินมะปราง มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรมากเป็นอันดับสอง (2,295 ครัวเรือน) และมีเนื้อที่ปลูกมะม่วงมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งอยู่ที่ 68,166 ไร่ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่นี้

ขอบเขตเชิงเวลา

การศึกษาและเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2562-2567 เนื่องจากเป็นช่วงระยะแรกของการแพร่ระบาดโควิด-19 ที่ประเทศจีน และเป็นช่วงระยะก่อนแพร่ระบาดและระยะแพร่ระบาดที่ประเทศไทย อีกทั้ง ยังเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของรัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา (พ.ศ.2562) สู่รัฐบาลเศรษฐา ทวีสิน (พ.ศ.2566) และรัฐบาลแพทองธาร ชินวัตร (พ.ศ.2567) ด้วยเหตุนี้ การศึกษาข้อมูลในช่วงเวลาดังกล่าวจะช่วยให้ได้ข้อมูลอย่างครอบคลุมและนำไปสู่การตอบวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

แนวคิดและทฤษฎี

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมหลังวิกฤตโควิด-19 จึงเลือกใช้กรอบนิเวศเกษตรกรรม (Agroecology) และแนวคิดความแปรปรวนไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน (Metabolic Rift) เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ รายละเอียดดังนี้

นิเวศเกษตรกรรม

แนวคิดนิเวศเกษตรกรรม ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างอธิปไตยทางอาหาร ด้วยการดึงอำนาจการผลิตและการตลาดกลับคืนสู่ผู้ผลิต ด้วยองค์ความรู้ของเกษตรกรดั้งเดิม (Traditional farmers' knowledge) ซึ่งสะสมผ่านประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิธีการทำเกษตรที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ เช่น ระบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ฯลฯ แสดงให้เห็นว่า แนวคิดนี้เน้นการใช้ความรู้จากท้องถิ่นและการปฏิบัติทางการเกษตรอย่างสมดุลด้วยการบูรณาการศาสตร์ความรู้ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านวิทยาศาสตร์การเกษตร ด้านสังคมศาสตร์และเศรษฐกิจ ด้านมานุษยวิทยา ด้วยการศึกษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของเกษตรกร และด้านสังคมวิทยา ด้วยการวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม บทบาทของชุมชน และความสัมพันธ์ โดยหลักการนิเวศวิทยาในการจัดการระบบอาหารเกษตรยั่งยืนนี้ จะช่วยส่งผลดีต่อสุขภาพและความเป็นธรรม อีกทั้งยังเพิ่มปฏิสัมพันธ์อย่างยั่งยืนระหว่างพืช สัตว์ มนุษย์ และสิ่งแวดล้อม (Wezel et al. 2009; McCune and Rosset 2021, 438) นิเวศเกษตรเป็นที่รู้จักกันในนามฟู้ดพาทวิทยาหรือปัจจัยภายนอกต่ำ การปฏิบัติมีมาอย่างยาวนานนับพันปีในระบบอาหารและชานาพื้นเมือง ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าสามารถเลี้ยงประชากรได้โดยไม่จำเป็น

ต้องขุดรื้อทรัพยากร สอดคล้องกับ Rosset และ Altieri (2017) กล่าวว่า นิเวศเกษตรกรรมเป็นวิทยาศาสตร์และการเมือง ช่วยให้ทำการเกษตรได้อย่างสมดุลโดยไม่ใช้สารเคมีที่อันตราย มีการเคลื่อนไหว พยายามช่วยให้การทำการเกษตรมีความยั่งยืนและเป็นธรรมชาติ ทางสังคม ดังที่ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ นักปรัชญาชาวญี่ปุ่นและเกษตรกรกล่าวถึงวิธีปฏิบัติ 4 ประการ ‘การไม่ไถพรวน การไม่ใส่ปุ๋ยเคมี การไม่จำกัดแมลง การไม่จำกัดวัชพืช’ เช่นเดียวกับ ขบวนการ La Via Campesina ได้ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงอุตสาหกรรมเกษตรที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการค้าเสรี โดยฟาร์มขนาดใหญ่ที่ส่งออกสินค้าเท่านั้นจะสามารถลดความยากจนในชนบทได้ หากเป็นเช่นนี้จะเกิดภาวะอดอยากยากจน และสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม อาจคล้ายกันกับเกษตรกรชาวสวนมะม่วงผู้ผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกมะม่วงไปยังตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศ ย่อมปฏิบัติทางการเกษตรอย่างเข้มข้นให้ได้ผลผลิตตามความต้องการของตลาดหรือผู้บริโภคภายใต้อุตสาหกรรมมะม่วงไทย

อย่างไรก็ดี แนวคิดนี้เสนอว่าควรให้ท้องถิ่นเป็นอิสระ ดำเนินกิจกรรมได้เอง มีชุมชนหรือตลาดท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางในการผลิตและการตลาดอย่างสมดุล จะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาสภาพภูมิอากาศ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม และวิกฤตด้านสุขภาพได้ Edmundo Barrios และคณะ (2020) กล่าวว่า เพื่อให้เกิดระบบเกษตรและระบบอาหารที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกิจกรรมของมนุษย์ ด้วยการตระหนักถึงความซับซ้อนของธรรมชาติ ดังเช่น Campesino-a-Campesino ในคิวบา เกษตรกรต้นแบบสอนเกษตรกรกลุ่มขนาดเล็กและรายย่อยอื่น ด้วยแนวทางปฏิบัติทางการเกษตรอย่างยั่งยืน เน้นการแบ่งปันความรู้และการเรียนรู้แบบ P2P และขบวนการ Zero Budget ในอินเดีย เป็นขบวนการส่งเสริมการเกษตรที่ปลอดสารเคมี อาศัยความรู้และเทคนิคการทำฟาร์มธรรมชาติ โดยไม่มีภาระทางการเงิน เน้นการปรับปรุงสุขภาพดิน ลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มรายได้ของเกษตรกรอย่างยั่งยืน (Rosset and Altieri 2017, 103-110) ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดนิเวศเกษตรกรรมเป็นกรอบในการศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงในช่วงหลังโควิด-19 แม้โควิดเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดปัญหาด้านการประกอบอาชีพและวิถีชีวิต แต่โควิดย่อมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพลิกฟื้นสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมให้ไปในทางที่ดีขึ้นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจการเมืองและพฤติกรรมของเกษตรกรเป็นสำคัญ จึงเลือกศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรด้านการผลิต ตลาด และวิถีชีวิต เพื่อให้ทราบถึงลักษณะการปรับตัวของเกษตรกรและทิศทางการของอุตสาหกรรมมะม่วงไทยในอนาคต

ความแตกต่างไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน

แนวคิดความแตกต่างไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน หรือ Metabolic Rift ของ John Bellamy Foster ถือเป็นแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับวิกฤตทางนิเวศวิทยาของมาร์กซิสต์ มุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และระบบทุนนิยม มีนักทฤษฎีหมู่มาร์กซิสต์ (Marxism) หลายคนออกมาวิพากษ์ และมีนักมาร์กซิสต์สายสังคมนิยมแนวนิเวศหลายคนที่ได้เถียงกันในแวดวงวิชาการ อาทิ Ian Angus, Alf Hornborg, Jason Moore, และ Fred Murphy โดยเรื่องความแตกต่างไม่ลงรอยกันของกระบวนการทำงานร่วมกันเป็นกุญแจสำคัญในการศึกษาแนวคิดเชิงสัมพันธ์ของ Metabolic Rift ว่าเป็นความแตกแยกหรือไม่ลงรอยกันในวงจรการหมุนเวียนสารอาหารความแตกแยกระหว่างเมืองและชนบทและความแตกแยกในความสัมพันธ์ทางกระบวนการทำงานร่วมกันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศทางธรรมชาติภายใต้รูปแบบการผลิตแบบทุนนิยม (Clark, Foster, and Longo 2019, 654-656) โดยสภาพดั้งเดิมขณะยังไม่มีทุนนิยม มนุษย์กับธรรมชาติดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสอดคล้องกันอย่างมีดุลยภาพท่ามกลางกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสามารถแลกเปลี่ยนบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันได้ สิ่งนี้มาร์กซเรียกมันว่า เมทาบอลิซึม (Metabolism) (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์ 2565) ต่อมาช่วงในปีทศวรรษ 1999 ฟอสเตอร์ได้ตีพิมพ์บทความวารสาร American Journal of Sociology เรื่องความแตกต่างไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน ซึ่งหลายคนให้ความสนใจและเชื่ออย่างยิ่งว่างานชิ้นนี้มีความโดดเด่นที่สุดในประวัติศาสตร์ของสังคมวิทยาสิ่งแวดล้อม Frederick Buttel และคณะ (2002, 7 as cited in Schneider and McMichael 2010, 462) กล่าวว่า แนวคิดนี้ไฟกัสนักพัฒนาสาขาวิชาย่อย และในปีต่อๆ มา งานของ Foster และ Magdoff (2000) และงานของนักวิชาการคนอื่นๆ ในด้านสังคมวิทยาสิ่งแวดล้อมโลก เช่น Moore (2000), Richard York, Eugene Rosa, และ Thomas Dietz (2003), Brett Clark และ York (2005), Rober Clausen และ Clark (2005), Clausen (2007), Clark และ John Foster (2008), Heather Campbell (2009), Hannah Wittman (2009), และงานของ Farshad Araghi (2009) ได้พัฒนาและนำแนวคิดนี้ไปใช้เพิ่มเติมมากขึ้น แม้ว่าจะนำมาใช้ในขอบเขตที่มีความแตกต่างกันก็ตาม ดังเช่น ความไม่ลงรอยทางชีวมณฑลของ Clark และ York (2005) และการวิเคราะห์ระบบนิเวศในมหาสมุทรของ Clausen และ Clark (2005)

อย่างไรก็ดี ฟอสเตอร์ เรียกว่า ‘การปฏิวัติเกษตรกรรมครั้งที่สอง’ หลังจากปี 1830 ได้ไม่นาน ผู้คนในอเมริกาเหนือและส่วนอื่นๆ ของยุโรป รับรู้กันอย่างกว้างถึง ความสมบูรณ์ของดินที่ลดลง เหล่านี้เป็นสาเหตุและผลที่ตามมาของการพัฒนาเคมี ในดินและสรีรวิทยาของพืชในอังกฤษ อย่างไรก็ดี คาร์ล มาร์กซ (Karl Marx) ได้แนะนำ ‘Metabolic Rift’ ให้แก่ฟอสเตอร์ เพื่ออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นจากการแบ่งแยกแรงงาน แบบทุนนิยมในเมือง และความแปลกแยกของมนุษย์ออกจากธรรมชาติที่เพิ่มขึ้น เป็นผลมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและขยายไปสู่ภาคเกษตร โดยฟอสเตอร์สร้างแนวคิด ของมาร์กซขึ้นใหม่ด้วย 3 ประการ ดังนี้

1) การแบ่งแยกแรงงานทางสังคมทำให้เกิดความปรักหักพังไม่ลงรอยกันที่ “แก้ไข ไม่ได้ (Irreparable)” ในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

2) เกษตรกรรมขนาดใหญ่และการค้าระยะไกลส่งผลให้เกิดความปรักหักพังไม่ลงรอยกันของเมตาบอลิซึม

3) ผลที่ตามมาของปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของดินในชนบทลดลง คือ การสะสมของมลพิษจากการกระทำของมนุษย์ แนวคิดนี้อ้างถึงปฏิสัมพันธ์ทาง กระบวนการทำงานร่วมกันหรือเมตาบอลิซึม (Metabolism) ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านการใช้แรงงานมนุษย์ อีกทั้ง ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างถูกกระทำซ้ำ ในรูปแบบแปลกแยกของทุนนิยม (Foster 1999, 381)

ผู้วิจัยพยายามชี้ให้เห็นว่า ภาคเกษตรขนาดเล็ก อาจมีการขูดรีดธรรมชาติ ไม่ต่างจากอุตสาหกรรมการผลิตขนาดใหญ่อย่างโรงงานปู้ยในอังกฤษ สืบเนื่องจาก ผู้วิจัยได้ทำทดลองศึกษาเบื้องต้น (Pilot Study) พบว่า เกษตรกรผลิตมะม่วงด้วยวิธีพึ่งพา ปัจจัยภายนอกเป็นหลัก เช่น การใช้ปุ๋ย ยา และสารเคมีประเภทต่างๆ เพื่อให้ได้ผลผลิต ตรงตามความต้องการของผู้บริโภค อย่างไรก็ดี เมื่อเกิดการแพร่ระบาดโควิด และมาตรการ ทางกฎหมายเข้ามาควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดโควิด ทำให้เกษตรกรได้รับผลกระทบ ทางการประกอบอาชีพและวิถีชีวิต เมื่อได้รับผลกระทบเกิดความเปลี่ยนแปลง จึงนำไปสู่ การปรับตัวให้อยู่ท่ามกลางสถานการณ์วิกฤตนี้ให้ได้ ซึ่งผลการศึกษการปรับตัวของ เกษตรกรหลังโควิดจะช่วยให้ทราบถึงการปรับตัวด้านการผลิต การตลาด และวิถีชีวิตของ เกษตรกรชาวสวนมะม่วงแต่ละกลุ่มภายใต้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมว่า แท้จริงแล้วหลังโควิด อาจเป็นช่วงเวลาสำคัญของเกษตรกรในการปรับตัวไปในทิศทางที่ดี สร้างสมดุลหรือปรับตัวเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนด้วยการขูดรีดธรรมชาติ

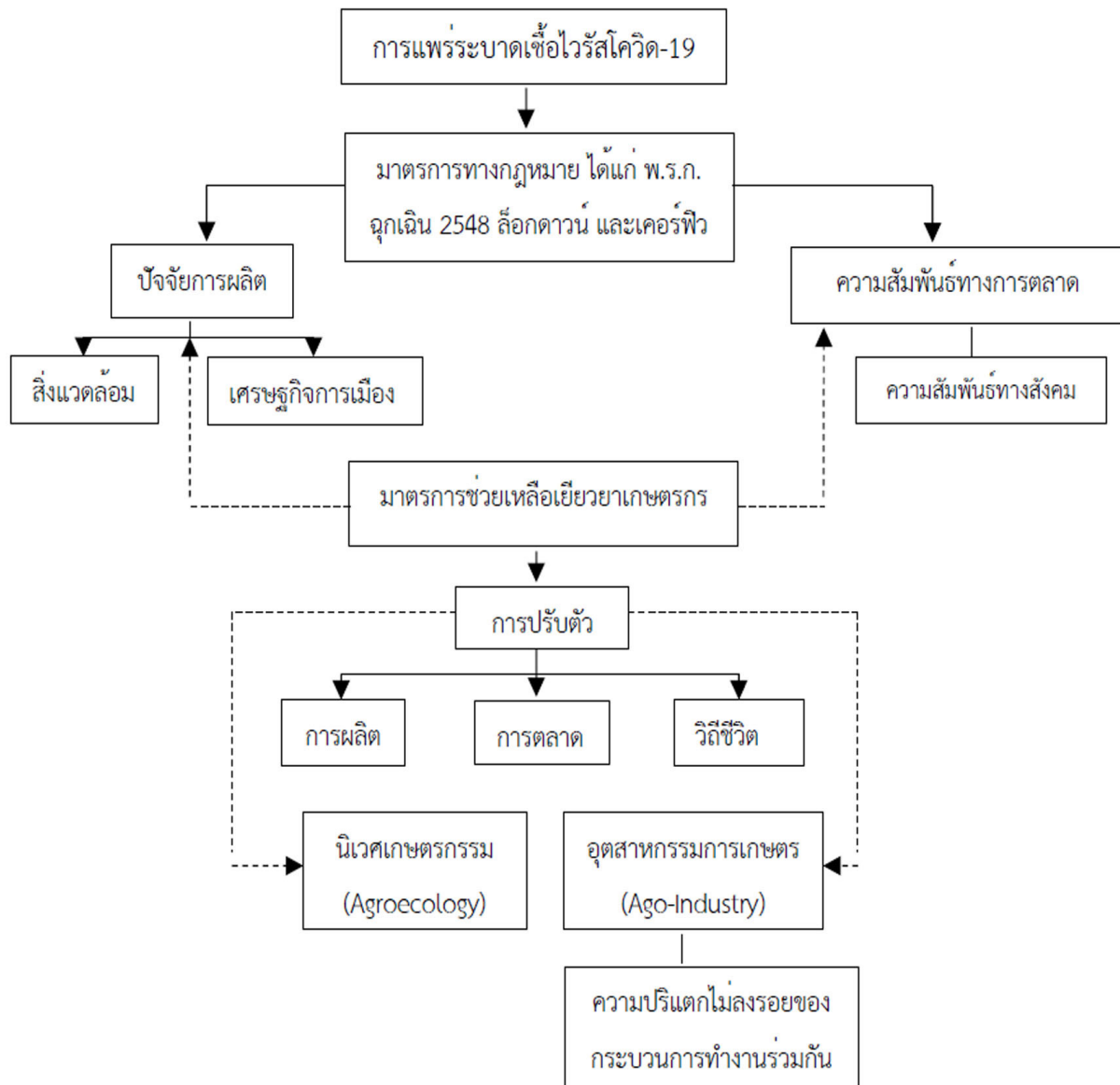
กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรม พบว่า เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบในวงกว้าง ประกอบกับมาตรการทางกฎหมายเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดเข้ามา ส่งผลต่อการประกอบอาชีพในการผลิตมะม่วง (Mode of Production) เศรษฐกิจ การเมือง และวิถีชีวิตของเกษตรกร ดังนี้ หนึ่ง ส่งผลกระทบต่อการผลิต ได้แก่ สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจการเมือง อาทิ ราคาผลผลิต ราคาต้นทุน ระบบห่วงโซ่อุปทาน และสอง ความสัมพันธ์ทางการผลิตและการตลาด ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อการซื้อขายมะม่วงระหว่างเกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก ขณะเดียวกัน ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้กำหนดมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร แต่มาตรการอาจไม่ครอบคลุมหรือไม่เพียงพอต่อเกษตรกร จึงทำให้เกษตรกรชาวสวนมะม่วงปรับตัวทุกมิติเพื่อข้ามวิกฤตนี้ไปได้ กรอบแนวคิดการวิจัยดังแผนภาพที่ 1

นอกจากนี้ ผู้วิจัยจำแนกสาเหตุหลักของการปรับตัวไว้ 3 ประการ ดังนี้ 1) กลุ่มที่มองว่า “โควิด” เป็นสาเหตุทำให้ชาวสวนมะม่วงเกิดปัญหาต่างๆ จนนำไปสู่การปรับตัวในด้านต่างๆ เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ให้ได้ 2) กลุ่มมาร์กซิสต์ (Marxism) หรือกลุ่มที่มองว่า “ทุนนิยม” เช่น ผู้ส่งออก ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าคนกลาง ไทย หรือต่างชาติ เป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดปัญหา ‘ขัดแย้งขึ้น’ จนนำไปสู่การปรับตัว 3) กลุ่มเสรีนิยม (Liberalism) หรือกลุ่มที่มองว่าทุนนิยมไม่ใช่ปัญหา แต่ “ทุนนิยมถูกทำลาย (Disrupt) ด้วยโควิด-19” จึงทำให้เกิดปัญหาจนนำไปสู่การปรับตัว ซึ่งการปรับตัวเพื่อให้ตนสามารถประกอบอาชีพได้ แม้ในช่วงสถานการณ์วิกฤตโควิดภายใต้ระบบทุนนิยม โดยการปรับตัวเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดีและสามารถส่งออกตลาดได้อาจสอดคล้องกับสองแนวคิดที่ได้กล่าวมา ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเป้าหมายและพฤติกรรมของเกษตรกร

หากเกษตรกรปรับตัวอย่างสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศเกษตรกรรม หมายถึง เกษตรกรกลุ่มนี้มองว่าโควิดเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ไม่สามารถนำมะม่วงไปขายนอกพื้นที่ที่ทองอื่นได้ จนนำไปสู่การปรับตัว ลักษณะคล้ายกันหากเกษตรกรอีกกลุ่มมองว่าโควิดเป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาระบบทุนนิยมอย่างอุตสาหกรรมมะม่วงไทย เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่ได้มองว่าทุนนิยมเป็นปัญหาแต่อย่างใด เขามองว่าระบบทุนนิยมถูกโควิดทำลายระบบ จึงทำให้เกษตรกรปรับตัวต่อสถานการณ์นั้นๆ เพื่อผลิตมะม่วงให้ได้ผลผลิตที่ดีและส่งออกผ่านผู้ส่งออก การปรับตัวลักษณะนี้ คือ การทำเกษตรเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตนภายใต้ระบบทุนนิยม สอดคล้องกับแนวคิดความปรารถนาไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน ฉะนั้น ต้องศึกษาตามกระบวนการให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเที่ยงตรงเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบความคิดรวบยอดการวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย (2567) ปรับปรุงมาจาก Altieri and Nicholls (2020, 8)

วิธีดำเนินการวิจัย

แนวทางการวิจัย

ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทบทวนวรรณกรรม และเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูล 2 ประเภท ดังนี้ ข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลปฐมภูมิ ด้วยวิธีการดังนี้ ลงภาคสนาม (Fieldwork) สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured

Interview) สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) จดบันทึกข้อมูล (Field Note) บันทึกภาพและเสียง ทั้งนี้ ต้องได้รับการอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูล

เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง จากการค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ ตำรา รายงานวิจัย บทความวิจัย เว็บไซต์ต่างๆ ศึกษาภายใต้ขอบเขตข้อเรื่อง กรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์ อีกทั้งจะศึกษาข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจบริบทนั้นๆ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) คือ เกษตรกรชาวสวนมะม่วงพื้นที่อำเภอนีนะมราวง จังหวัดพิษณุโลก ผู้วิจัยไม่สามารถระบุจำนวนประชากรเกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้ เนื่องจากข้อมูลจากกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตร และสหกรณ์ (2567 ก) ระบุเพียงจำนวนครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกมะม่วง มีได้ระบุจำนวนเกษตรกรผู้ผลิตมะม่วงทั้งนี้ เลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่ ตัวแทนสมาคมชาวสวนมะม่วงไทย 1 ราย ตัวแทนเกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ² 2 ราย, ตัวแทนเกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ³ 2 ราย, และตัวแทนเกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะครัวเรือนเกษตรกร⁴ 2 ราย รวมทั้งสิ้น 7 ราย ดังตารางที่ 2

---

² ลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ หมายถึง การที่เกษตรกรชาวสวนมะม่วงรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรเพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรอย่างมีระบบและมีโครงสร้างที่ชัดเจน มักเกิดขึ้นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การตลาด และการบริหารจัดการทรัพยากร ตัวอย่างเช่น สหกรณ์การเกษตร วิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรแปลงใหญ่ เกษตรพันธสัญญา และศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าการเกษตร

³ ลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ หมายถึง การที่เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินอาชีพโดยพึ่งพาเครือข่ายเป็นเครือข่ายหลักในการผลิต การจัดการ และการจำหน่ายผลผลิต โดยไม่มีโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการเหมือนสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกรที่จดทะเบียน มักถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น แบ่งปันแรงงานหรือจัดสรรทรัพยากรในเครือข่าย และไม่มีโครงสร้างบริหารที่แน่นอน

⁴ ลักษณะครัวเรือนเกษตรกร หมายถึง การที่เกษตรกรชาวสวนมะม่วงประกอบอาชีพโดยใช้แรงงานหลักจากสมาชิกในครัวเรือนตนเอง บริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรภายในครัวเรือน และมุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก มีความยืดหยุ่นสูงต่อระบบเศรษฐกิจภาคเกษตร

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) และการกำหนดรหัส (Coding)

รหัส	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	การกำหนดรหัส และจำนวน
A	ตัวแทนสมาคมชาวสวนมะม่วงไทย	A1
B	เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วย ลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ	B1 และ B2
C	เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วย ลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติเกษตรกรอย่างไม่เป็นระบบ	C1 และ C2
D	เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วย ลักษณะครัวเรือนเกษตรกร	D1 และ D2

ที่มา: ผู้วิจัย (2567)

การคำนวณกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้การศึกษาเบื้องต้น (Pilot Study) ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลขั้นต้น โดยการสัมภาษณ์แล้วพบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะกลุ่มเหมือนกันมักทำมะม่วงด้วยลักษณะเหมือนกัน หมายความว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบได้ดำเนินการผลิตและการตลาดในลักษณะเดียวกัน ในเดียวกันเกษตรกรชาวสวนมะม่วงดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะอื่นอาจทำมะม่วงต่างกัน ผู้วิจัยจึงเลือกเกษตรกรทั้ง 3 กลุ่ม จำนวนกลุ่มละ 2 ราย รวม 6 ราย และตัวแทนสมาคมชาวสวนมะม่วงไทย 1 ราย ฉะนั้น รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด 7 รายนี้ จึงเพียงพอต่อการนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การตลาด และวิถีชีวิตที่มีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์แบบนิรนัย (Deductive Analysis) เริ่มจากทฤษฎีหรือสมมติฐานที่มีอยู่แล้ว ผู้วิจัยการเก็บข้อมูลด้วยการลงภาคสนาม สัมภาษณ์ และสังเกต จากนั้นจะนำข้อมูลด้านการปรับตัวของเกษตรกรในประเด็นสำคัญดังนี้ การปรับตัวด้านการผลิต การตลาด และวิถีชีวิต ซึ่งการปรับตัวแต่ละด้านจะสะท้อนให้เห็นว่าสอดคล้องกับแนวคิดข้างต้นอย่างไร ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากข้อค้นพบปรากฏการณ์มาวิเคราะห์เพื่อทดสอบหรือยืนยันแนวคิดนั้น

Contents Analysis

ผู้วิจัยจะดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ดังที่ Robert Yin (2011, 176-181) และ John Creswell (2013) เสนอไว้ว่า การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพควรดำเนินการตาม 5 ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้ เก็บรวบรวมข้อมูล (Compiling) ถอดเทปสัมภาษณ์และจัดระเบียบข้อมูลย่อยตามประเด็น (Disassembling) และเรียบเรียงข้อมูลใหม่ (Reassembling) ยึดประเด็นตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ จากนั้นตีความข้อมูล (Interpreting) และสุดท้ายสรุป (Concluding)

Case Study Methods

ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยที่ศึกษาปรากฏการณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละกรณีศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง โดยเก็บข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ เอกสาร การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และแบบคำถามปลายเปิด เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้งหมด 7 ราย ซึ่งแต่ละกรณีศึกษามีลักษณะเฉพาะจึงมีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงเลือกใช้วิธีการอย่างยืดหยุ่นเพื่อให้เข้าใจบริบทและปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละกรณีศึกษา ทั้งนี้ คำถามจะอยู่ภายใต้ขอบเขตเนื้อหาให้ได้คำตอบที่ชัดเจนและครบถ้วนตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Creswell 2013, 156-157)

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอนภายใต้ขอบเขตการวิจัย และเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษา ดังนี้ 1) ผลการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองอุตสาหกรรมมะม่วงไทยหลังโควิด-19 เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ได้แก่ มาตรการทางกฎหมาย ปัจจัยการผลิต ความสัมพันธ์ทางการตลาด และมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร และ 2) ผลการศึกษาการปรับตัวหลังโควิด-19 เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ได้แก่ ด้านการผลิต ด้านการตลาด และด้านวิถีชีวิต รายละเอียดดังนี้

ผลการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง

ผู้วิจัยพบว่า เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมืองและสังคมเป็นอย่างมาก ต่อมาไม่นานรัฐบาลได้ประกาศใช้มาตรการทางกฎหมาย

เพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดของโควิด ได้แก่ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 มาตรการล็อกดาวน์ และมาตรการเคอร์ฟิว ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมืองภาคเกษตร ภายใต้ยุทธศาสตร์มะม่วงได้ 2 ประการสำคัญ ดังนี้ 1) ปัจจัยการผลิตมะม่วง และ 2) ความสัมพันธ์ทางการตลาด เมื่อเกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้รับผลกระทบ ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้กำหนดมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร รายละเอียดตามประเด็นดังนี้

มาตรการทางกฎหมาย

เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 ได้ไม่นาน ส่งผลกระทบในวงกว้าง ไม่ว่าจะเป็นเป็นสุขภาพ เศรษฐกิจการเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม ต่อมารัฐบาลได้ประกาศใช้มาตรการทางกฎหมายเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดของโควิด-19 ได้แก่ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 มาตรการล็อกดาวน์ และมาตรการเคอร์ฟิว ส่งผลกระทบหลายประการ อาทิ แรงงานภายนอกที่เคยช่วยในช่วงเก็บเกี่ยวลดลงอย่างมาก ในบางพื้นที่ค่าจ้างแรงงานเพิ่มสูงขึ้นเนื่องจากแรงงานในพื้นที่ลดลง โดยผู้ให้ข้อมูลเห็นตรงกันว่า มาตรการดังกล่าวส่งผลให้วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของตนเปลี่ยนแปลงไป เมื่อการขนส่งระหว่างประเทศเกิดความชะงักงันทำให้ห่วงโซ่อุปทานมีปัญหา การส่งออกมะม่วงจึงสัมพันธ์กับรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรและการจัดการหนี้สิน ดังตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

“มันไปต่างประเทศไม่ได้ ตลาดต่างประเทศตายหมด สีทอง สวยๆ ขายไม่ได้ สักลูก พ่อค้าเวียดนาม มาเล ของเรา เจียบกันหมด ส่วนในประเทศพอขายได้บ้าง แต่เขาซื้อน้อย ราคาถูกมาก อย่างฟ้าลั่น เพชรบ้านลาด เหลือแค่ 3 บาท 5 บาท” (ผู้ให้ข้อมูล C1, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2567)

ข้อมูลข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า โควิดเป็นปัจจัยสำคัญส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และการประกอบอาชีพของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง กล่าวได้ว่า การประกาศใช้มาตรการเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดของโควิด ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมือง อุตสาหกรรมมะม่วงไทยอย่างปฏิเสธไม่ได้ ผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 2 ประการ ได้แก่ 1) ปัจจัยการผลิตมะม่วง ได้แก่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และเศรษฐกิจการเมือง ได้แก่ ราคามะม่วงต่ำ ราคต้นทุนสูง ข้อจำกัดด้านตลาดและการขนส่ง และ 2) ความสัมพันธ์ทางการตลาด ระหว่างเกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก เพื่อการซื้อขายมะม่วง รายละเอียดดังนี้

1) ปัจจัยการผลิตมะม่วง

ช่วงแรกของการแพร่ระบาดโควิด เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการเปลี่ยนรัฐบาล ประยุทธ์ จันทร์โอชา แม้ประเทศไทยได้เปลี่ยนรัฐบาล แต่มาตรการส่งเสริมการส่งออกสินค้าทางการเกษตรภายใต้เขตการค้าเสรี (FTA: Free Trade Area) เป็นการทำความตกลงการค้าของ 2 ประเทศ (ทวิภาคี) หรือกลุ่มประเทศ (พหุภาคี) ที่ร่วมมือขจัดอุปสรรคทางการค้าทั้งที่เป็นภาษีศุลกากรและไม่ใช่ศุลกากร เมื่อมีการค้าแบบเสรีย่อมมาควบคู่กับมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practices: GAP) จำเป็นต้องสร้างมาตรฐานสินค้าเกษตรที่ดีเพื่อสร้างความไว้วางใจและความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค เช่น มะม่วงผิวสวย ลูกโต มีน้ำหนักร งามสุกมีรสหวาน หมายความว่า การผลิตมะม่วงดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขและความกดดันจึงทำให้เกษตรกรผู้ผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศจำเป็นต้องใช้สารเคมีเพื่อการผลิตให้ได้ผลผลิตที่ตรงตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภค มักเกิดขึ้นกับเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติเกษตรกรอย่างไม่เป็นระบบ หากเกิดขึ้นกับเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะครัวเรือนเกษตรกร หมายความว่า ครัวเรือนเกษตรกรนั้นมุ่งผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นหลัก

เมื่อรัฐบาลประกาศใช้มาตรการทางกฎหมาย ได้แก่ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน 2548 มาตรการล็อกดาวน์ และมาตรการเคอร์ฟิว เหล่านี้ส่งผลต่อเศรษฐกิจการเมืองและสังคมของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง อีกทั้ง ยังส่งผลกระทบต่อการผลิตมะม่วง เนื่องจาก รัฐบาลประกาศห้ามบุคคลใดทั่วประเทศออกนอกเคหะสถาน (เคอร์ฟิว) ระหว่างเวลา 22.00 น. ถึง 04.00 น. เพื่อควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด ข้างต้นเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหานำไปสู่ผลกระทบด้านปัจจัยด้านการผลิตและปัญหาสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลพบว่า เกษตรกรปรับตัวเพื่อให้อยู่ท่ามกลางสถานการณ์วิกฤตไปให้ได้และยังสามารถประกอบอาชีพได้ จึงปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและช่วงเวลาการผลิต ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถปฏิบัติได้ดังเดิม เมื่อไม่สามารถปฏิบัติตามแผนได้ดังเดิม ผลลัพธ์ที่ได้ก็ย่อมต่างจากเดิม ดังเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างไม่เป็นระบบ กล่าวไว้ว่า

“ทำอะไรไม่ได้เลย อยู่บ้านใครบ้านมัน มันไปไหนไม่ได้ อย่างเมื่อก่อนฉีดยา มะม่วง ไปฉีดตอนกลางคืนเอนะ ตี 3 ตี 4 เอาให้เสร็จทัน 6 โมงเช้า เพราะอากาศมันเย็นต้องฉีดช่วงนั้น ก็ไปทำไม่ได้แล้ว พอเปลี่ยนมาฉีดกลางวัน มันก็ไม่ค่อยติด” (ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2567)

แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนช่วงเวลาการผลิตมะม่วงย้อมส่งผลเชิงลบ ต่อปริมาณและคุณภาพของผลผลิต อย่างเช่น เดิมฉิดยาช่วงเวลากลางคืน เพราะ อุณหภูมิต่ำทำให้ได้ผลผลิตที่ดี แต่เมื่อมาตรการทางกฎหมายเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการปฏิบัติเป็นตอนกลางวันแทน ซึ่งอุณหภูมิ ค่อนข้างสูง จึงส่งผลเสียต่อการติดดอกออกผลมะม่วง เมื่อผลผลิตได้ไม่ตรงกับ ความต้องการของผู้ผลิต จึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ได้แก่ เกษตรกรหลายราย มีการปรับใช้สารเคมีในอัตราที่สูงขึ้นเท่าตัว ย้อมส่งผลต่อปริมาณและคุณภาพของผลผลิต ที่จะได้เพื่อการค้าเชิงพาณิชย์

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า ตั้งแต่ช่วงแรกของการแพร่ระบาดโควิด โควิดเป็นปัจจัย สำคัญส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมืองอย่างอุตสาหกรรมมะม่วงไทยเป็นอย่างมาก โดยเกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้รับผลกระทบในระดับที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่ ปลูกมะม่วงและการได้รับความช่วยเหลือเยียวยาจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งปัญหาสำคัญ ได้แก่ ด้านการตลาด ไม่สามารถส่งออกมะม่วงได้เนื่องจากการขนส่ง หยุดชะงัก ทำให้ค่าขนส่งสูงขึ้น ในขณะที่เดียวกันมะม่วงมีราคาต่ำลงและต้นทุนการผลิต มีราคาสูง เช่น วัตถุดิบและอุปกรณ์การเกษตร ส่วนด้านแรงงานภาคเกษตรได้ขาดแคลน และค่าจ้างแรงงานสูงขึ้น ทำให้ด้านรายได้ครัวเรือนลดลง ส่งผลต่อการจัดการหนี้สิน ดังที่ เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ กล่าวว่า “ราคามะม่วงน้ำดอกไม้มวยๆ ที่เคยส่งนอกเหลือแค่โลละ 6-7 บาท ฟาลัน 3 บาท 2 บาท แล้วแต่ช่วง เพชรบ้านลาดโลละบาทหรือ 50 สตางค์” (ผู้ให้ข้อมูล B2, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2567) สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูล C1 ให้ข้อมูลว่า ราคามะม่วง ต่ำและราคาต้นทุนการผลิตสูงขึ้นได้เกิดขึ้นพร้อมกัน ดังนี้

“ปุ๋ย ยาแพงทุกตัว ข้าวของแพงหมด อย่างปุ๋ยยูเรีย สูตรที่เคยใช้ 46-0-0 ก่อนโควิดกระสอบละ 600 พอโควิดมา ขึ้นเป็น 1,200 ตอนนี้อย่างน้อยแล้ว เหลือ 850 หรือ 900 แต่ก็ยังแพงกว่าเมื่อก่อนอยู่ดี” (ผู้ให้ข้อมูล C1, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2567)

แสดงให้เห็นว่า การแพร่ระบาดโควิดได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรทางเศรษฐกิจ การเมืองภาคเกษตร อย่างอุตสาหกรรมมะม่วงไทยได้รับผลกระทบอย่างมาก เห็นได้ชัดว่า ในอดีตมะม่วงน้ำดอกไม้มวยทองที่เคยสร้างมูลค่าสูงให้เกษตรกรชาวสวนมะม่วง อำเภอนิคมมะปรางมากถึงสองพันล้านบาทต่อปีกลับมีราคาต่ำลงอย่างมาก ขณะเดียวกัน

ราคาปุ๋ย ยา และสารเคมีสำหรับผลิตมะม่วงให้ได้ผลผลิตตามต้องการกลับมีราคาสูงขึ้นเท่าตัวดังตัวอย่างข้างต้น หากเป็นเช่นนี้ครัวเรือนเกษตรกรอาจมีรายได้ลดลง และอาจทำให้ไม่มีเงินทุนเพียงพอสำหรับผลิตมะม่วงในรอบถัดไป ทั้งนี้ อาจนำไปสู่ปัญหาการชำระหนี้สินและไม่สามารถหลุดออกจากวงจรหนี้สิน

แม้เกษตรกรชาวสวนมะม่วงและอุตสาหกรรมมะม่วงไทยจะได้รับผลกระทบต่อการผลิตและเศรษฐกิจการเมืองก็ตาม เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งผลิ การตลาด และการขนส่ง ประกอบกับมาตรการทางกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่เพื่อความอยู่รอดท่ามกลางสถานการณ์ให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตและประกอบอาชีพให้ได้สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีการและช่วงเวลาการผลิตใหม่ ทำให้เกษตรกรดำเนินกระบวนการผลิตในช่วงเวลากลางวันย่อมสัมพันธ์กับจำนวนปริมาณและคุณภาพของผลผลิต เพื่อให้ได้จำนวนปริมาณและคุณภาพมะม่วงดั้งเดิม เกษตรกรจึงใช้สารเคมีในอัตราสูงเพื่อผลิตมะม่วงภายใต้การส่งออกตามนโยบาย ส่งเสริมการส่งออกการค้าเสรี (FTA) และการกำหนดมาตรฐาน GAP (Standardization) ของรัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังไม่สอดคล้องกับกระบวนการผลิตของเกษตรกร หรือเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสังคมภาคเกษตรไทย เนื่องจากยังมีการอนุญาตให้ใช้สารเคมี เพื่อการผลิตมะม่วงได้ แต่อยู่ภายใต้การควบคุมการใช้สารเคมี ทั้งอัตรา % และประเภท สารเคมีที่กำหนดโดยห้ามใช้หรือมีไว้ครอบครองวัตถุอันตรายชนิดที่ 4 ปัจจุบันมีทั้งหมด 98 ชนิด ยกตัวอย่างเช่น การส่งออกมะม่วงไปยังประเทศญี่ปุ่น ไม่แนะนำให้ใช้สารเคมี บางตัว เช่น สารโพรพิโคนาโซล (Propiconazole) แต่เกษตรกรยังจำเป็นต้องใช้เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี เมื่อใช้สารเคมีในอัตราที่สูง สารเคมีอันตรายที่ไม่แนะนำ และใช้อย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปีโดยไม่มีการฟื้นฟู นำไปสู่ปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ได้แก่ แร่ธาตุในดินต่ำลง ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง (Biodiversity) แมลงและศัตรูพืชมีจำนวนมากขึ้น ตลอดจนสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) ดังตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “เดี๋ยวนี้ดินแห้ง มันไม่ขึ้น ในดินไม่เห็นไส้เดือนหรือก ต้องค่อยใส่ปุ๋ยบำรุงดินเอา” (ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2567)

กล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตมะม่วง แต่ปัจจุบันมิได้มีความอุดมสมบูรณ์ สอดคล้องกัน ตัวแทนสมาคมชาวสวนมะม่วงไทยให้ข้อมูลว่า หากสิ่งแวดล้อมขาดความอุดมสมบูรณ์ เช่น ปัญหาดินไม่อุดมสมบูรณ์ แร่ธาตุต่ำ แหล่งน้ำปนเปื้อนสารเคมี เหล่านี้จะทำให้เกษตรกรไม่สามารถผลิตมะม่วงได้ตามช่วงเวลาที่ต้องการ “หากดินดี ผลผลิตก็ย่อมดี ความเสี่ยงการประกอบอาชีพจะน้อยลง” (ผู้ให้ข้อมูล A1, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2567) กล่าวคือ เมื่อใดก็ตามที่ดินขาดแร่ธาตุจะส่งผลให้

ต้นมะม่วงขาดสารอาหารและไม่สามารถเลี้ยงต้นมะม่วงให้สมบูรณ์ได้ ส่งผลต่อการผลิตออกดอกผลมะม่วงในปัจจุบัน เนื่องจากเกษตรกรใช้ทรัพยากรอย่างเกินความสามารถ และไม่ได้ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาตินั้น ข้อค้นพบนี้ สอดคล้องกับแนวคิดความปริแตกไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน (Metabolic Rift) โดยเกษตรกรใช้ทรัพยากรพื้นที่สวนมะม่วงอย่างเกินกำลังเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน เนื่องจากเกษตรกรใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นตลอดทั้งปี เพื่อการผลิตให้ได้จำนวนปริมาณและคุณภาพมะม่วงตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภคภายใต้อุตสาหกรรมมะม่วงไทย ซึ่งอุตสาหกรรมมะม่วงขนาดใหญ่และกระบวนการผลิตเช่นนี้ทำให้มนุษย์อยู่ห่างออกจากทรัพยากรธรรมชาติไปเรื่อย ๆ จนเกิดรอยแยก (Rift) หรือเกิดการแบ่งแยกระหว่างมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ และการแบ่งแยกระหว่างมนุษย์และแรงงาน กล่าวคือ มนุษย์และธรรมชาติไม่ได้มีกระบวนการร่วมกันอย่างสมดุลดังอดีต เนื่องจากมนุษย์แสวงหาผลประโยชน์ด้วยการขูดรีดประโยชน์จากธรรมชาติและนำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ได้แก่ แร่ธาตุในดินต่ำ

2) ความสัมพันธ์ทางการตลาด

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรทั้งสามกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางการซื้อขายมะม่วงที่เหมือนและแตกต่างกัน สามารถจำแนกความสัมพันธ์ระหว่าง เกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออกได้ 2 ประเภท ดังนี้

(1) เกษตรกรดำเนินการลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ ทำการซื้อขายมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นหลัก ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก “ทุนไทยรูปแบบบริษัท” อาทิ บริษัท สยามเอ็กซ์ปอร์ต มาร์ท จำกัด, บริษัท สวิฟท์ จำกัด หรืออาจมีบริษัทมากกว่านั้น แต่เกษตรกรอาจไม่ทราบถึงข้อมูลบริษัท เพราะเกษตรกรทำการซื้อขายผ่านตัวแทนของบริษัท โดยเกษตรกรกลุ่มนี้ให้ข้อมูลว่า พวกเขาสามารถส่งออกมะม่วงได้แม้ช่วงเผชิญวิกฤตโควิด โดยผ่านพ่อค้าคนกลางและทุนไทย แม้ว่าจะสามารถขายมะม่วงได้แต่ก็ย่อมได้รับผลกระทบจากเงื่อนไขการส่งออกที่เพิ่มมากขึ้นหลาย ได้แก่ ไม่สามารถส่งออกมะม่วงได้ในปริมาณเท่าที่ควร ราคามะม่วงปรับลดลง และการคัดเลือกมะม่วงคุณภาพที่เคร่งครัดมากขึ้น อาทิ ผิวสวยไร้ตำหนิ ไม่มีจุดดำ ไม่มีตำหนิ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกษตรกรลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบไม่สามารถส่งออกมะม่วงไปยังตลาดต่างประเทศได้ทั้งหมด จำเป็นต้องปรับตัวด้านการตลาดเพื่อให้มีรายได้และอยู่ร่วมกับสถานการณ์วิกฤตให้ได้ ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงตกอยู่ภายใต้การควบคุมอำนาจการตลาดของบริษัทใหญ่

(2) เกษตรกรดำเนินการลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติอย่างไม่เป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการลักษณะครัวเรือนเกษตรกร ทำการซื้อขายมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นหลัก แต่ความสัมพันธ์ทางการซื้อขายมะม่วงที่ต่างกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร พ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก “ทุนต่างชาติ” อาทิ เวียดนาม มาเลเซีย เกาหลี ลาว โดยเกษตรกรกลุ่มนี้ให้ข้อมูลว่า พวกเขาไม่สามารถส่งออกมะม่วงได้ในช่วงเผชิญวิกฤตโควิด เนื่องจากทุนต่างชาติหรือพ่อค้าต่างชาติ ไม่สามารถเดินทางเข้ามายังพื้นที่สวนมะม่วงเพื่อทำการซื้อขายได้ดังเดิม อันเนื่องมาจากมาตรการควบคุมส่งผลต่อการเดินทาง เช่น การปิดเมือง และการตั้งด่านตรวจเข้มงวด ส่งผลให้เกษตรกรทั้งสองกลุ่มนี้ไม่สามารถขายมะม่วงได้ในช่วงโควิด เกษตรกรทั้งสองกลุ่มจึงขาดช่องทางการจำหน่ายและขาดรายได้ ผู้ให้ข้อมูลเห็นตรงกันว่า โควิดเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดปัญหาเหล่านี้ และส่งผลกระทบต่อระบบทุนนิยมอย่างอุตสาหกรรมมะม่วงไทย ดังที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกล่าวว่า “พอโควิดมาเดินทางไม่ได้ ขายมะม่วงไม่ได้ พ่อค้าคนกลางภาคใต้ที่เคยมารับถึงสวน จนตอนนี้ก็ไม่ติดต่อมาอีกเลย” (ผู้ให้ข้อมูล D1, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2567) ฉะนั้น เกษตรกรจำเป็นต้องปรับตัวด้านการตลาดด้วยการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญเพื่อให้ผลผลิตสามารถจำหน่ายได้ ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนเกษตรกรและความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติยังคงแน่นแฟ้น เอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน

มาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร

จากการแพร่ระบาดโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อในวงกว้าง และภาคเกษตรและเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตรได้รับผลกระทบดังที่ได้กล่าวมา ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้กำหนดมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรผู้ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาด แต่ยังมีเงื่อนไขบางประการที่ทำให้เกษตรกรชาวสวนมะม่วงเข้าไม่ถึงการช่วยเหลือเยียวยานั้นๆ ผู้วิจัยได้จำแนกความช่วยเหลือเยียวยาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความแตกต่างของการได้รับความช่วยเหลือเยียวยาของเกษตรกรทั้งสามกลุ่ม รายละเอียดดังนี้

1) มาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนกลาง

ผู้วิจัยพบว่า มาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรของส่วนกลางมีหลายโครงการ อาทิ โครงการแจกเงินอุดหนุน การพักชำระหนี้ การปรับโครงสร้างหนี้ การสนับสนุนและส่งเสริมการจำหน่ายผลผลิต การประชาสัมพันธ์ โครงการส่งเสริมองค์ความรู้ และอื่นๆ โดยเกษตรกรลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบมักได้รับการช่วยเหลือเยียวยา มากกว่าเกษตรกรอีกสองกลุ่ม ผู้ให้ข้อมูล B1 และ ผู้ให้ข้อมูล B2 ให้ข้อมูลตรงกันว่า

พวกเขาได้รับการช่วยเหลือเยียวยาอยู่เสมอ ตั้งแต่ก่อนแพร่ระบาด ระหว่างแพร่ระบาด หลังแพร่ระบาด (ช่วงปี 2565) กระทั่งปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรกรแปลงใหญ่ ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าการเกษตร (ศพก.) และวิสาหกิจชุมชน แม้การช่วยเหลือจะไม่ได้มาในรูปแบบตัวเงิน แต่เกษตรกรมักได้รับการช่วยเหลือ ในส่วนของภาคเกษตรโดยตรงในรูปแบบของการสนับสนุนหรือส่งเสริมองค์ความรู้และ อุปกรณ์ภาคเกษตร สามารถนำไปต่อยอดทางอาชีพและสร้างมูลค่าได้ โดยการรวมกลุ่ม แปลงใหญ่เกิดขึ้นราวปี พ.ศ.2560 ช่วงรัฐบาลประยุทธ์ จันทร์โอชา ดังข้อมูลของ ผู้ให้ข้อมูล B1 ให้ข้อมูลว่า กลุ่มของเธอได้รับการสนับสนุนด้านอุปกรณ์ภาคเกษตร รวมมูลค่าสามล้านบาท ได้แก่ เครื่องกวนมะม่วง ห้องอบไอน้ำ สามารถนำมาต่อยอด เพื่อแปรรูปมะม่วงขายในช่วงวิกฤตโควิดได้ อีกทั้งยังได้รับการส่งเสริมองค์ความรู้ในการ ปรับตัวเพื่อตอบสนองสถานการณ์โควิดอยู่เสมอ เช่น ความรู้ด้านการแปรรูปสินค้าและ การตลาดผ่านช่องทางออนไลน์ เนื่องมาจากการรวมกลุ่มช่วยสร้างโอกาสในการเข้าถึง โครงการช่วยเหลือ เข้าถึงการสนับสนุนและส่งเสริม และสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ การเมืองได้สูงกว่าเกษตรกรลักษณะอื่น

ส่วนเกษตรกรดำเนินการด้วยลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการด้วยลักษณะครัวเรือนเกษตรกร พบว่า เกษตรกรบางรายได้รับการช่วยเหลือ ขณะเดียวกันเกษตรกรบางรายก็ไม่ได้ได้รับการช่วยเหลือ เนื่องจากมีเงื่อนไข บางประการทำให้เข้าไม่ถึงการช่วยเหลือเยียวยานั้นๆ ผู้ให้ข้อมูลกล่าวไปในทางเดียวกันว่า ตนไม่ได้รับการช่วยเหลือจากมาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร และไม่ทราบว่า ด้วยเหตุใด เพราะได้ปฏิบัติตามคำชี้แจงทุกขั้นตอน จากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ทำให้ ผู้วิจัยทราบว่า การช่วยเหลือเกษตรกรด้วยลักษณะเฉพาะสินค้ามักได้แก่ ยางพารา และ ข้าวเป็นสำคัญ อย่างเช่น โครงการช่วยเหลือชาวนาไร่ละ 1,000 บาท โครงการจำนำข้าว ส่วนการช่วยเหลือลักษณะเฉพาะอย่าง ‘มะม่วง’ ยังไม่ทราบถึงการมีโครงการช่วยเหลือ เยียวยาเกษตรกรรายย่อยโดยตรง เมื่อถามถึงการได้รับการช่วยเหลือเยียวยา เกษตรกร ทั้งสองกลุ่มนี้ได้รับทางอ้อมผ่านโครงการต่างๆ ที่ช่วยเหลือเยียวยาประชาชนผู้ได้รับ ผลกระทบช่วงโควิด อาทิ โครงการเราชนะ โครงการบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ โครงการ เราไม่ทิ้งกัน โครงการคนละครึ่ง อย่างไรก็ตาม โครงการเหล่านี้ก็ไม่ได้ช่วยเหลือเกษตรกร ทุกราย ตัวแทนเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเครือข่าย อย่างไม่เป็นระบบ กล่าววว่า “บัตรคนจน คนไม่จนก็ได้ รอบไหนๆ ก็ไม่ได้กับเขา ไปลงทะเบียนถึงธนาคารออมสินก็ไม่ได้ เงินหมิ่นห้าก็ไม่ได้” (ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2567) ข้อมูลข้างต้นช่วยสะท้อนให้เห็นว่า แม้มาตรการช่วยเหลือเยียวยา

ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบของส่วนกลาง ยังมีช่องว่างและเงื่อนไขบางประการที่ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบเข้าไม่ถึงการช่วยเหลือดังกล่าว ฉะนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องตระหนักถึงปัญหาและให้ความสำคัญกับการแก้ไขวิกฤตนี้ ต้องดำเนินการอย่างครอบคลุม เพื่อแก้วิกฤตการณ์โควิดและลดความเดือดร้อนของผู้ได้รับผลกระทบอย่างแท้จริง

2) มาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนภูมิภาค

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้ง 3 กลุ่ม ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาแตกต่างกัน โดยเกษตรกรดำเนินการลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายดีอย่างไม่เป็นระบบและเกษตรกรดำเนินการลักษณะครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาในส่วนของภาคเกษตรจากส่วนภูมิภาค แต่มักได้รับการช่วยเหลือด้วยสาธารณสุขเป็นสำคัญ ตรงกันข้าม เกษตรกรดำเนินการลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบได้รับการช่วยเหลือเยียวยาจากหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการรวมกลุ่มทำให้มีพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐและเอกชน ทั้งการรวมกลุ่มเกษตรกรยังช่วยให้หน่วยงานเข้าถึงได้ง่ายขึ้น เนื่องจากมีหน่วยงานมีข้อมูลของกลุ่มเกษตรกรในระบบกลาง โดยผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมและช่วยเหลืออย่างสม่ำเสมอ อาทิ กรมส่งเสริมการเกษตร เข้ามาสนับสนุนและส่งเสริมการสร้างมาตรฐานการผลิตและการตลาด การปราบศัตรูพืช เสริมความรู้เรื่องหมักปุ๋ยอินทรีย์ และสถาบันการศึกษาเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและร่วมทำวิจัยเพื่อทิศทางการประกอบอาชีพที่ดีในอนาคต นอกจากนี้ได้มีหลายหน่วยงานเข้ามาสนับสนุนและส่งเสริม อาทิ สำนักงานเกษตรอำเภอเนินมะปราง สำนักงานสหกรณ์จังหวัดพิษณุโลก สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก กรมพัฒนาที่ดิน กรมวิชาการเกษตร เขากล่าวว่า

“ช่วงโควิดขายมะม่วงออนไลน์นี้ไม่มี GMP แต่มันสำคัญ คิดว่ามันเป็นได้ยาก เพราะที่ดินตรงนี้ไม่มีโฉนด แต่เราประธานกลุ่มเคยไปรวมอบรมต่างๆ ได้รู้จักท่านอื่นๆ จึงได้รับการช่วยเหลือและคำแนะนำอยู่ตลอด ตอนนี้นักกลุ่มมะม่วงมีใบรับรอง GAP และ GMP แล้ว” (ผู้ให้ข้อมูล B1, สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2567)

นอกจากนี้ กรมการค้าภายใน และกระทรวงพาณิชย์จังหวัดพิษณุโลก เข้ามาช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนมะม่วงด้านการเร่งกระจายสินค้าออกจากแหล่งผลิตและช่วยเหลือเกษตรกรเรื่องรายได้ ด้วยการตั้งบูธรับซื้อมะม่วง ณ พื้นที่หมู่บ้านของ

กลุ่มเกษตรกร สนับสนุนการขายมะม่วงผ่านช่องทางออนไลน์ โดยนำกล่องพัสดุจำนวน 1,000 กล่องมามอบให้กับกลุ่ม และถุงคาร์บอนมามอบให้สำหรับห่อมะม่วงผิวสวย ผู้ให้ข้อมูล B2 ยังให้ข้อมูลว่า การรวมกลุ่มเกษตรกร ทำให้พวกเขาสามารถต่อรองกับภาครัฐได้ สืบเนื่องจากช่วงแพร่ระบาดโควิดส่งผลให้ราคาตกต่ำ ทำให้ขาดรายได้ สมาชิกกลุ่มจึงรวมตัวกันเดินทางไปยังทำเนียบรัฐบาล พวกเขาใช้สิทธิของตนเรียกร้องให้ภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือด้านราคาผลผลิตและผลผลิตล้นตลาด และหลังจากนั้นได้มีหน่วยงานภาครัฐติดต่อประสานงานเข้ามาอยู่บ่อยครั้ง สะท้อนให้เห็นว่า การรวมกลุ่มของเกษตรกรช่วยให้พวกเขาเข้าถึงความช่วยเหลือได้อย่างต่อเนื่องและได้รับมากกว่าเกษตรกรกลุ่มอื่น ผู้วิจัยพบว่า การรวมกลุ่มเกษตรกรมีข้อได้เปรียบหลายประการ ดังนี้

หนึ่ง อำนาจต่อรองในการต่อรองกับผู้ให้ความช่วยเหลือ เพราะกลุ่มเกษตรกรมีสมาชิกจำนวนมากและสามารถแสดงถึงความต้องการที่ชัดเจนร่วมกัน สอง การเข้าถึงโครงการสนับสนุนหลายโครงการมุ่งเน้นสนับสนุนในระดับกลุ่มมากกว่ารายบุคคล เนื่องจากช่วยลดภาระการบริหารจัดการและการติดตามผล และสาม การแบ่งปันทรัพยากรและความรู้ สมาชิกกลุ่มสามารถแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหา หรือแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่

3) มาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนท้องถิ่น

เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้ง 3 กลุ่ม โดยส่วนใหญ่ไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยา ด้านภาคเกษตร แต่การช่วยเหลือเยียวยามักเกิดขึ้นในด้านสาธารณสุขเป็นสำคัญ เช่น ยารักษาโรค ยาบรรเทาอาการติดเชื้อหรือเจ็บป่วย เจล/สเปรย์แอลกอฮอล์ และหน้ากากอนามัย ดังข้อมูลตัวอย่างจากตัวแทนเกษตรกรชาวสวนมะม่วงลักษณะเครือข่ายากล่าวว่า “เงินหมื่นห้าปีไม่ได้ ลงทะเบียนหมดแล้วก็ได้ ไม่ได้ มันไม่มีหน่วยงานไหนมาช่วยเหลือภาครัฐหรือเทศบาลฯ ก็ไม่มี มีแต่ช่วยเหลือกันเองในหมู่ญาติๆ” (ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2567) สะท้อนให้เห็น การได้รับความช่วยเหลือเยียวยาของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม ตั้งแต่ช่วงก่อนแพร่ระบาดโควิด ระหว่างแพร่ระบาดโควิด กระทั่งปัจจุบัน สิ่งที่น่าสนใจคือ เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้ง 3 กลุ่ม ให้ข้อมูลไปในทางเดียวกันว่า ช่วงโควิด พวกเขาไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาภาคเกษตรจากส่วนท้องถิ่นเลยแม้แต่หน่อย ไม่ว่าจะเป็น การประสานหาตลาด การกระจายสินค้า เงินทุน สวัสดิการ แรงงาน องค์ความรู้ หรือ การประชาสัมพันธ์ ส่วนใหญ่แล้วเป็นการช่วยเหลือเยียวยาด้านสาธารณสุข เพื่อป้องกันการแพร่ระบาดโควิด ฉะนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เพื่อหาทางออกและสร้างความเข้มแข็งระดับชุมชนเพื่อให้เกษตรกรสามารถปรับตัวและฟื้นตัวจากวิกฤตโควิดได้อย่างยั่งยืน

ผลการศึกษาการปรับตัวหลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงอำเภอเนินมะปรางมีการปรับตัวหลังเผชิญการแพร่ระบาดของโควิด-19 ทุกมิติ ได้แก่ ด้านการผลิต ด้านการตลาด และด้านวิถีชีวิต รายละเอียดดังนี้

ด้านการผลิต

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้งสามกลุ่มได้การปรับตัวด้านการผลิตที่เหมือนและแตกต่างกัน ซึ่งปรับตัวด้านการผลิตด้วยวิธีการ ดังนี้ 1) ลดต้นทุนการผลิตด้วยการลดปริมาณและเลิกใช้สารเคมี เลิกจ้างแรงงานภาคเกษตร 2) ใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพ โดยเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบทั้ง 2 ราย เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบทั้ง 2 ราย และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือน เกษตรกรอีก 1 ราย ให้ข้อมูลเหมือนกันว่า พวกเขาเลือกผลิตมะม่วงเพื่อการส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นหลัก ดังนั้น การปรับตัวด้านการผลิตในช่วงหลังโควิด จึงปรับตัวด้วยการลดปริมาณการใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ย ยาบางประเภทที่มีราคาแพง และเลิกจ้างแรงงานภาคเกษตร หันมาพึ่งพาแรงงานของสมาชิกกลุ่มตนเอง และปรับใช้น้ำหนักชีวิตเข้ามาร่วมด้วยในการผลิต ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดีมีจำนวนปริมาณและคุณภาพตรงตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภค ดังที่ ผู้ให้ข้อมูล B2 กล่าวว่า “เราเคยทำน้ำหมักตั้งแต่ก่อนโควิด เคยไปอบรมก็เลยได้ทำ แต่พอมีโควิดเข้ามา เราทำเยอะขึ้น ทำหลายถังเอาไว้ใช้ผสม ลดปุ๋ยตัวแพงๆ ลง มันไม่คุ้มทุน” (ผู้ให้ข้อมูล B2, สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2567) เช่นเดียวกับ ผู้ให้ข้อมูล C1 ให้ข้อมูลว่า วิธีการและกระบวนการผลิตมะม่วง เธอปฏิบัติคล้ายวิธีการเดิม แต่ในบางช่วงเวลาเธอได้ปรับลดปริมาณปุ๋ยลงเนื่องจากต้นทุนมีราคาสูง

ตรงข้ามกัน เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะครัวเรือนเกษตรกร คือ ผู้ให้ข้อมูล D2 เขาถือโอกาสช่วงวิกฤตโควิดปรับตัวด้านการผลิตไปในทิศทางที่ดีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยพบว่า เขาได้ผลิตมะม่วงแบบผสมผสาน หมายถึงใช้เคมีร่วมกับน้ำหมักชีวภาพมาแล้ว 8 ปีในบางช่วงเวลาที่ศัตรูพืชเข้ามาทำลายผลผลิตจนสุขภาพด้านไม่ไหวทำให้ผลผลิตเสียหาย เขาจำเป็นต้องใช้สารเคมีเพื่อจำกัด อย่างไรก็ตามพบว่า ใช้น้ำหมักชีวภาพมากถึง 80 % หมายความว่า ได้ทำการผลิตลักษณะนี้ตั้งแต่มาก่อนแพร่ระบาดโควิด แต่เมื่อเกิดการแพร่ระบาดโควิด ทำให้เขาเห็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ

การเมืองภาคเกษตรชัดมากยิ่งขึ้น เขาจึงปรับตัวด้านการผลิตมะม่วงตามหลักนิเวศเกษตรกรรมอย่างเป็นระบบ ด้วยวิถีทางธรรมชาติ หมักชีวภาพเองในปริมาณมาก สามารถใช้กำจัดศัตรูพืชและบำรุงมะม่วงได้ในทุกเมื่อที่ต้องการและตลอดทั้งปี ทั้งยังใช้เกลือทะเลแทนปุ๋ยเคมี เขากล่าวว่า “ใช้มาประมาณ 6 ปีแล้ว ใช้ดีกว่าเคมี ดินมันชุ่ม ไล่เดือนเยะ” การปฏิบัติภาคเกษตรในลักษณะนี้เกิดจากความรู้และประสบการณ์การทำมะม่วงที่สะสมมาเป็นเวลานานถึง 26 ปี เขากล่าวถึงข้อดีของการทำนิเวศเกษตรไว้ว่า “ปลูกได้หลายอย่างเพราะไม่ใช่เคมี นี่คือข้อดีของอินทรีย์ สวนอื่นๆ เขาใช้เคมีก็จะทำพืชเชิงเดี่ยว” (ผู้ให้ข้อมูล D1, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2567) ปัจจุบันสวนมะม่วงของเขาสามารถปลูกส้มโอร่วมได้ และปลูกพืชชนิดอื่นๆ ร่วมได้ ได้แก่ ละมุด มะไฟ มะละกอ ฯลฯ และสามารถปลูกบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยในพื้นที่สวนได้ท่ามกลางอากาศบริสุทธิ์ สะท้อนให้เห็นว่า การทำนิเวศเกษตรกรรม สามารถช่วยให้เกษตรกรปรับตัวได้อย่างยืดหยุ่นและรับมือกับสถานการณ์วิกฤตได้หลายประการ ดังนี้ ช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศและช่วยเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งการปรับลดการใช้สารเคมีลงช่วยลดการปนเปื้อนในดิน น้ำ อากาศ ทั้งยังได้ผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค เหล่านี้ถือเป็นการสร้างความยั่งยืนได้ในอนาคต

ด้านการตลาด

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรทั้งสามกลุ่มปรับตัวในลักษณะที่เหมือนกันด้วยวิธีการหลากหลายเพื่อสามารถดำรงอยู่ในตลาดและเพิ่มโอกาสทางการขายได้ การปรับตัวด้านการตลาด 3 ประการ ดังนี้

1) การส่งออกตลาดภายในประเทศแทนการส่งออกตลาดต่างประเทศ

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ แต่เดิมทำการส่งออกมะม่วงไปยังตลาดต่างประเทศเป็นหลัก เนื่องจากมีราคาสูง และมีตลาดรองรับ แต่เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด มะม่วงของพวกเขาไม่สามารถส่งออกได้ในปริมาณเท่าที่ควร จึงเกิดการปรับตัวมาขายส่งตลาดภายในประเทศไทยร่วมด้วย เช่น มะม่วงที่ถูกคัดเลือกออกไม่สามารถส่งออกต่างประเทศได้ พวกเขาจะนำมะม่วงเหล่านี้มาขายให้พ่อค้าท้องถิ่นเพื่อส่งตลาดภายในประเทศแทน ส่วนเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกรนั้น บางรายก็ปรับตัวดังที่กล่าวมา ในขณะที่เดียวกันบางครัวเรือนก็ไม่ได้ปรับตัว เนื่องจากเลือกผลิตเพื่อขายส่งตลาดภายในประเทศอยู่แล้ว

2) การขายผ่านช่องทางออนไลน์

ผู้วิจัยพบว่า ก่อนการแพร่ระบาดของโควิด เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ ได้มีการขายมะม่วงผ่านช่องทางออนไลน์ แต่ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก ต่อมาช่วงแพร่ระบาดของโควิด พวกเขาได้ปรับตัวมาขายมะม่วงผ่านช่องทางออนไลน์ ได้แก่ เฟซบุ๊ก อย่างเป็นระบบมากขึ้น และได้ดำเนินการสร้างมาตรฐานสินค้าด้วยการยื่นขอเอกสารรับรองมาตรฐาน GMP การประชาสัมพันธ์การทำแพ็คเกจ เหล่านี้เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและความสำเร็จในสินค้าของพวกเขา กระทั่งปัจจุบัน มะม่วงจากกลุ่มของเธอสถาพรสามารถวางขายบนห้างสรรพสินค้าได้อย่างกว้างขวาง ได้แก่ เซนทรัลพลาซ่าโลก, เดอะมอลล์, สยาม พารากอน, แม็คโคร, และเมื่อใดก็ตามที่ผลผลิตในรอบการผลิตพบว่ามะม่วงของพวกเขาเหลือในปริมาณไม่มากนักต่อรอบขนส่ง พวกเขาจะนำมาประชาสัมพันธ์และขายผ่านช่องทางออนไลน์ ส่วนเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกรได้ปรับตัวด้านการตลาดด้วยการเริ่มขายผ่านช่องทางออนไลน์ ได้แก่ เฟซบุ๊กส่วนตัว ไลน์ส่วนตัว โดยกลุ่มลูกค้ามักเป็นคนที่รู้จัก เพื่อน หรือญาติพี่น้องในพื้นที่ต่างจังหวัด เพื่อกระจายสินค้าออกจากแหล่งผลิตและสร้างรายได้

3) การขายปลีกด้วยตนเอง

ผู้วิจัยพบว่า การปรับตัวด้วยการขายปลีก ได้แก่ การวางขายริมถนน และการขายนอกพื้นที่ท้องถิ่นอื่น ส่วนใหญ่แล้วมักเกิดขึ้นกับเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรสองกลุ่มนี้ไม่สามารถทำการขายมะม่วงได้ดั้งเดิม ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า การตลาดเป็นปัญหาสำคัญ หากไม่ปรับตัวเพื่อหาทางออก ผลผลิตจะเสียหาย ฉะนั้น จำเป็นต้องเร่งปรับตัวเพื่อให้มีรายได้มาใช้จ่ายภายในครัวเรือน ดังที่ ผู้ให้ข้อมูล C2 กล่าวไว้ว่า

“ให้พี่สาวของแฟนเอาไปขายที่ชลบุรี เปิดท้ายกระบะขายแถวโรงงานหรือที่ไหนก็ว่าไป สามโลร้อย เราก็ได้ดีกว่าขายให้พ่อค้าคนกลางแถวนี้ ทำแบบนี้มา 2-3 ปีแล้ว ไม่งั้นไม่ได้กินเลย อีกส่วนก็ให้แม่วางขายหน้าบ้าน บ้านเรามันเป็นทางผ่านติดถนนใหญ่ก็พอขายได้ บ่มสุกขายบ้าง ดิบบ้าง แล้วแต่ช่วง...”
(ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2567)

เช่นเดียวกับ ผู้ให้ข้อมูล D2 ให้ข้อมูลว่า ช่วงแพร่ระบาดโควิดทำให้ความสัมพันธ์ทางการซื้อขายมะม่วงระหว่างตนกับพ่อค้าคนกลางภาคใต้ได้ขาดการติดต่อ ตนจึงปรับตัวด้านการตลาดด้วยการเก็บผลผลิตใส่รถกระบะ นำไปขายปลีกด้วยตัวเองในพื้นที่ท้องถิ่นอื่น ได้แก่ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก อำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงมิติเศรษฐกิจการเมืองหลายประการ ได้แก่ สร้างระบบเศรษฐกิจที่ยืดหยุ่น ลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างตลาดที่ไม่เป็นธรรม และสร้างโอกาสให้เกษตรกรรายย่อยกำหนดราคาและเข้าถึงตลาดได้ด้วยความสามารถของตนเอง

ด้านวิถีชีวิต

ผู้วิจัยพบว่า การปรับตัวด้านวิถีชีวิตของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้งสามกลุ่มปรับตัวในลักษณะคล้ายกัน ด้วยการดำเนินวิถีชีวิตอย่างเรียบง่าย พบการปรับตัว 3 ประการ ดังนี้ ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน วางแผนการประกอบอาชีพ และการบริหารจัดการด้านการเงิน โดยบางรายมีวิถีชีวิตลักษณะนี้ตั้งแต่ก่อนแพร่ระบาดโควิด ในขณะเดียวกันบางรายปรับตัวด้านวิถีชีวิตด้วยลักษณะนี้เพื่อตอบสนองสถานการณ์โควิด ได้แก่ ปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานและจำหน่ายในชุมชน อาทิ กวางตุ้ง คะน้า กะเพรา พริก และเลียงสัว เช่น ไก่ ปลา กล่าวได้ว่า เกษตรกรเน้นลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน และวางแผนการจัดการด้านการเงิน ดังที่ ผู้ให้ข้อมูล C1 กล่าวว่า

“ออกไปรับจ้างก็ไม่ได้ ไม่มีเงินเข้าก็ต้องไม่มีเงินออก ปลูกผักหลังบ้านไว้กินเองของมันต้องติดบ้าน มีสระก็เลี้ยงปลาบ้าง เลี้ยงไก่ เราอยู่บ้านนอกของพวกนี้เรามีกันอยู่แล้ว มันช่วยประหยัดค่ากับข้าวได้บ้างบางวัน ไม่ต้องซื้อทุกอย่าง” (ผู้ให้ข้อมูล C1, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2567)

สะท้อนให้เห็นมิติทางเศรษฐกิจการเมืองที่เกี่ยวข้องหลายประการ ได้แก่ ความเปราะบางของเกษตรกรและแรงงานภาคเกษตร การขาดการสนับสนุนเชิงโครงสร้างภาคเกษตร และบทบาทที่รัฐต้องเข้ามาช่วยสร้างระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ในขณะเดียวกันการปรับตัวของเกษตรกรด้วยการพึ่งพาตัวเองท่ามกลางสถานการณ์ที่มีความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ สามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมได้ สร้างอำนาจและความสามารถในการเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันและอนาคต

สรุปผลการศึกษา

จากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 7 ราย และวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ 2 ประการของงานชิ้นนี้ พบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้เผชิญการแพร่ระบาดของโควิด-19 ตั้งแต่ปี 2563-2565 แม้เกิดการแพร่ระบาดในระยะสั้น แต่ส่งผลกระทบในระยะยาว กระทั่งปัจจุบัน ซึ่งโควิดเป็นปัจจัยสำคัญ ส่งผลกระทบในวงกว้าง ทั้งวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพ ทั้งมิติด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านเศรษฐกิจการเมือง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงเป็นกลุ่มเสรีนิยม (Liberalism) พวกเขาให้เหตุผลเดียวกันว่า โควิดเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดปัญหาต่าง ๆ หลายประการ และโควิดได้ส่งผลกระทบต่อนิยามทำให้เกิดปัญหาด้านการผลิตและการตลาด จนนำไปสู่การปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาและจำแนกออกเป็น 2 ประการ ดังนี้

1) สรุปผลการศึกษา ‘ผลกระทบเศรษฐกิจการเมืองอุตสาหกรรมมะม่วงไทยหลังโควิด-19’ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ดังนี้ เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด โควิดได้ส่งผลกระทบในวงกว้าง ต่อมาได้ไม่นาน รัฐบาลได้ประกาศใช้มาตรการทางกฎหมายเพื่อควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดให้ทุกภาคส่วนได้รับผลกระทบน้อยที่สุด ได้แก่ พ.ร.ก. ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 มาตรการล็อกดาวน์ มาตรการเคอร์ฟิวเป็นสำคัญ กลับกลายเป็นว่า มาตรการเหล่านี้ส่งผลกระทบซ้ำปัญหาเดิมของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง ทั้งทางตรงและทางอ้อม จำแนกออกเป็น 2 ประการสำคัญ ได้แก่ 1) ส่งผลต่อปัจจัยการผลิต ได้แก่ สิ่งแวดล้อม เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนวิธีการและช่วงเวลาการผลิตมะม่วงด้วยการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น เพื่อให้ได้จำนวนปริมาณและคุณภาพของผลผลิตตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภคภายใต้อุตสาหกรรมมะม่วงไทย (Agroindustry) ทำให้เกิดปัญหาสังแวดล้อมเสื่อมโทรม และเกิดรอยแยกระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ และ 2) ส่งผลต่อเศรษฐกิจการเมือง เนื่องจากการใช้มาตรการทางกฎหมายในช่วงการแพร่ระบาดโควิด ได้สร้างข้อจำกัดทางการขนส่ง ส่งผลให้ราคามะม่วงตกต่ำ ราคต้นทุนสูงขึ้น ระบบตลาดและการขนส่งเปลี่ยนแปลงไป อำนาจส่วนใหญ่จึงตกอยู่ภายใต้บริษัทผู้ส่งออก มีใช้เกษตรกรผู้ผลิตมะม่วง สะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางในระบบการผลิต เกษตรกรยังขาดองค์ความรู้เชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติภาคเกษตรอย่างเหมาะสม กระบวนการผลิตมะม่วงส่งผลต่อปัจจัยการผลิตอย่างสิ่งแวดล้อมพื้นที่สวนมะม่วง ซึ่งกระบวนการต่าง ๆ สอดคล้องกับแนวคิดความปรารถนาไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน

ไม่เพียงเท่านั้น การแพร่ระบาดของโควิดยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการซื้อขายมะม่วงของเกษตรกรทั้งสามกลุ่มในระดับที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรทั้งสามกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางการตลาด 2 ประการสำคัญ ดังนี้ (1) ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรพ่อค้าคนกลาง และผู้ส่งออก “ทุนไทยรูปแบบบริษัท” มักเกิดขึ้นกับเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ เนื่องจากทำพันธะสัญญาทางการค้าร่วมกับบริษัทนายทุนในการส่งออกมะม่วงไปตลาดต่างประเทศ และ (2) ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรพ่อค้าคนกลาง ผู้ส่งออก “ทุนต่างชาติ” เช่น เวียดนาม เกาหลี มักเกิดขึ้นกับเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติ เกษตรกรอย่างไม่เป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะครัวเรือน เกษตรกร ซึ่งเกษตรกรสองกลุ่มนี้จะได้รับผลกระทบอย่างมาก เนื่องจากทุนต่างชาติไม่สามารถเดินทางเข้ามายังพื้นที่สวนมะม่วงและทำการตกลงการค้าร่วมกันได้ สะท้อนให้เห็นความไม่ยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจภาคเกษตร เกษตรกรรายย่อยไม่สามารถจัดการผลผลิตได้อย่างเป็นระบบและเกษตรกรยังไม่สามารถเข้าถึงช่องทางตลาดและจัดการการค้าได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ดี รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสำคัญของปัญหา จึงกำหนดนโยบายหรือมาตรการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรทั้งสามกลุ่มได้รับการช่วยเหลือเยียวยาที่ต่างกัน ผู้วิจัยจำแนกการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้ (1) การช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนกลาง สรุปได้ว่า เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ ได้รับความช่วยเหลือเยียวยาในรูปแบบส่งเสริมและสนับสนุนด้านองค์ความรู้และอุปกรณ์ทางการเกษตร ส่วนเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติอย่างไม่เป็นระบบและเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกร มักได้รับความช่วยเหลือผ่านโครงการแจกเงินอุดหนุนและได้รับเพียงบางรายเท่านั้น (2) การช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนภูมิภาค สรุปได้ว่า เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ ได้รับความช่วยเหลือเยียวยาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่เสมอ อาทิ กรมการค้าภายใน กรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรอำเภอเนินมะปราง สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก กรมที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน และอื่นๆ ในรูปแบบส่งเสริมและสนับสนุนด้านองค์ความรู้ทางการเกษตร อุปกรณ์ทางการเกษตร และการสร้างมาตรฐานสินค้า ตรงกันข้าม เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือญาติอย่างไม่เป็นระบบและเกษตรกรดำเนินการ

ประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกร ไม่ได้รับความช่วยเหลือเยียวยาในด้านภาคเกษตรจากส่วนภูมิภาค ส่วนใหญ่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาด้านสาธารณสุขเป็นสำคัญ และ (3) การช่วยเหลือเยียวยาจากส่วนท้องถิ่น สรุปได้ว่า เกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้ง 3 กลุ่ม โดยส่วนใหญ่ไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาในด้านภาคเกษตร แต่การช่วยเหลือเยียวยามักเป็นด้านสาธารณสุขเป็นสำคัญ เพื่อสุขภาพของประชาชน กล่าวได้ว่าการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกรยังไม่ครอบคลุมและไม่ตรงกับความต้องการ ‘การเยียวยาแบบจับคนในกล่อง’ สะท้อนการจัดการชีวิตคนในสังคมและการปกครองเหนือชีวิตประชาชนของรัฐ และกระบวนการล่าช้า มีความซับซ้อน เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงและจัดสรรทรัพยากร ฉะนั้น เมื่อเกษตรกรได้รับผลกระทบโดยทั่วกัน แต่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาในระดับที่ต่างกัน จึงนำไปสู่การปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนมะม่วงทั้งสามกลุ่มในลักษณะที่ต่างกัน

2) สรุปผลการศึกษา ‘การปรับตัวหลังโควิด-19’ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ดังนี้ เมื่อเกษตรกรได้เผชิญปัญหาแพร่ระบาดโควิด เกษตรกรชาวสวนมะม่วงได้รับผลกระทบจากหลายปัจจัยดังที่กล่าวข้างต้น นำไปสู่การปรับตัวของเกษตรกรทุกด้าน ผู้วิจัยจำแนกการปรับตัวออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้ (1) ด้านการผลิต เกษตรกรทั้งสามกลุ่มปรับตัวด้านการผลิตทั้งเหมือนและแตกต่างกัน ส่วนใหญ่ปรับตัวด้วยการลดต้นทุนการผลิตด้วย 2 วิธีการดังนี้ *หนึ่ง ลดจำนวนปริมาณการใช้สารเคมี* การปรับตัวลักษณะนี้เกิดขึ้นกับเกษตรกรชาวสวนมะม่วงผู้ผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นหลัก ได้แก่ เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ ส่วนเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกรมีบ้างในบางราย อันเนื่องจากเงื่อนไขทางการส่งออก ทำให้เกษตรกรต้องผลิตมะม่วงให้ได้ตามความต้องการของผู้บริโภค ‘ผิวสวย ลูกโต รสชาติดี ยามสุกมีรสหวาน’ พวกเขาจึงจำเป็นต้องผลิตด้วยการใช้สารเคมีเพื่อควบคุมและดูแลผลผลิต ในขณะเดียวกันก็มีการใช้น้ำหมักชีวภาพร่วมด้วยเพื่อลดต้นทุนการผลิต จึงสะท้อนให้เห็นการปรับตัวลักษณะนี้ สอดคล้องกับการทำเกษตรตามหลัก “เกษตรผสมผสาน” และสอง *หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพ* โดยเกษตรกรทั้งสามกลุ่มหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพ แต่จะกลุ่มใช้ในปริมาณที่ต่างกัน ซึ่งเกษตรกรผู้ ผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกตลาดต่างประเทศมักใช้น้ำหมักชีวภาพร่วมกับสารเคมี ตรงกันข้าม เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะครัวเรือนเกษตรกรปรับตัวด้านการผลิตตามหลัก “นิเวศเกษตรกรรมอย่างเป็นระบบ” ใช้วิธีการตามธรรมชาติหมักน้ำหมักใช้เองตลอดทั้งปี มีการจัดการพืชในพื้นที่สวนมะม่วงอย่างหลากหลาย

ทั้งนี้เกิดขึ้นจากความรู้ดั้งเดิมและประสบการณ์การทำมะม่วงมาอย่างยาวนาน เมื่อเกิดการแพร่ระบาด เขาจึงถือโอกาสนี้มาใช้ปรับตัวเพื่อทำการเกษตรอย่างสมดุลและยั่งยืน (2) ด้านการตลาด เกษตรกรทั้งสามกลุ่มปรับตัวคล้ายกัน ด้วยวิธีการดังนี้ ขายส่งตลาดภายในประเทศแทนการส่งออกต่างประเทศ การขายผ่านช่องทางออนไลน์ และการขายปลีกด้วยตนเอง เหล่านี้ด้วยสร้างความเป็นธรรมในระบบตลาด และสร้างคามยั่งยืนในระบบเศรษฐกิจภาคเกษตรและสิ่งแวดล้อม ย่อมส่งผลดีต่อการประกอบอาชีพหลายประการทั้งในปัจจุบันและอนาคต และ (3) ด้านวิถีชีวิต เกษตรกรทั้งสามกลุ่มปรับตัวด้วยการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งด้านวิถีชีวิตพวกเขาได้ปรับตัวด้วยการลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน วางแผนการประกอบอาชีพ และการบริหารจัดการการเงิน สะท้อนให้เห็นความสามารถในการปรับตัวอย่างยืดหยุ่นของเกษตรกรท่ามกลางสถานการณ์วิกฤตโควิด และการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญในการบริหารจัดการต่าง ๆ ถือเป็นการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

กล่าวได้ว่า การปรับตัวหลังโควิดที่ได้กล่าวข้างต้นเป็นโอกาสและความท้าทายต่อภาคเกษตร ผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 2 ทางเลือกสำคัญ และการตัดสินใจปฏิบัติตามแนวทางเลือกนั้น ๆ ย่อมสอดคล้องกับสองแนวคิดข้างต้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1) การปรับตัวตามหลักนิเวศเกษตรกรรม

ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรทั้งสามกลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ยกตัวอย่าง เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพด้วยลักษณะครัวเรือนเกษตรกร เช่น ผู้ให้ข้อมูล D2 ได้ปรับตัวประกอบอาชีพตามหลักนิเวศเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิตที่ใช้วิถีทางธรรมชาติลดและเลิกใช้สารเคมี ลดการควบคุมอำนาจบริษัทใหญ่และสร้างพลังอำนาจในการต่อรองด้วยตนเอง ด้านการตลาด มีการจัดการการค้าด้วยตนเอง ได้แก่ กำหนดราคา การขนส่ง และการจำหน่าย เหล่านี้สร้างอำนาจให้เกษตรกรรายย่อยและสร้างอธิปไตยทางอาหารให้อำนาจกลับคืนสู่ผู้ผลิต ส่วนด้านวิถีชีวิต เกษตรกรได้ปรับตัวด้วยการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย สร้างอาหารปลอดภัยในพื้นที่ว่างของตนเองให้ได้ประโยชน์อย่างสูงสุด การปรับตัวลักษณะนี้ สะท้อนให้เห็นการปฏิบัติภาคเกษตรที่ดีช่วยสร้างความสมดุลและความยั่งยืนสอดคล้องกับแนวคิด “นิเวศเกษตรกรรม” (Agroecology) โดยผู้ผลิตและผู้บริโภคจะได้รับอาหารที่ปลอดภัยและมีโภชนาการสูง หากเกษตรกรสร้างความเข้มแข็งให้ตนเองและชุมชนได้ จะช่วยสร้างพลังและอำนาจสามารถต่อรองกับภาคส่วนอื่นๆ ได้ ทั้งนี้ เกษตรกรชาวสวนมะม่วงจะสามารถประกอบอาชีพและดำรงชีวิตได้อย่างสมดุลและยั่งยืนต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองและสิ่งแวดล้อม

2) การปรับตัวตามหลักเกษตรผสมผสาน

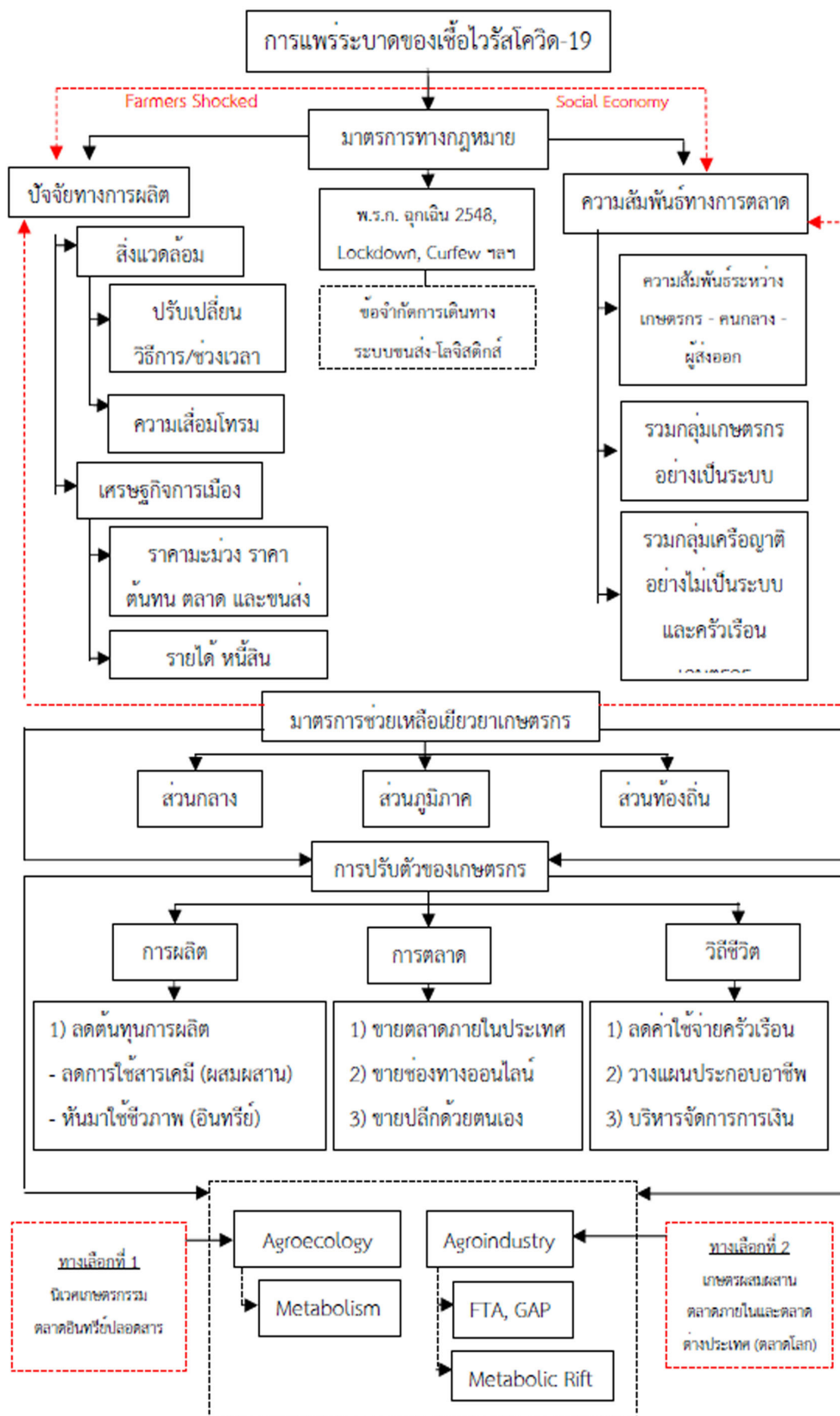
ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรทั้งสามกลุ่มมีการปรับตัวตามหลักเกษตรผสมผสาน หมายความว่า ทำการผลิตมะม่วงเพื่อส่งออกด้วยวิธีการใช้สารเคมีร่วมกับการใช้น้ำหมักชีวภาพ เพื่อลดต้นทุนการผลิต แต่การผลิตจำเป็นต้องดำเนินการทุกวิถีเพื่อให้ได้ผลผลิตในจำนวนปริมาณและคุณภาพที่ดีตรงตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภค คือ ผิวพรรณสวย ลูกโต มีน้ำหนักรสชาติดีเยี่ยมสุกมีรสหวาน ภายใต้อุตสาหกรรมมะม่วงไทย (Agroindustry) ที่มุ่งเน้นการส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นสำคัญ อาทิ เกาหลี ไต้หวันฮ่องกง จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่น เกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ ทำการขายผ่านพ่อค้าคนกลางและทุนไทยรูปแบบบริษัท ผู้ให้ข้อมูล A1 ให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันมีบริษัทส่งออกมะม่วงมากกว่า 19 บริษัท และเกษตรกรดำเนินการประกอบอาชีพลักษณะรวมกลุ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นระบบ ทำการขายผ่านพ่อค้าคนกลางและทุนต่างชาติ ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรสองกลุ่มนี้มักผลิตมะม่วงเพื่อทำการส่งออกตลาดต่างประเทศเป็นสำคัญเนื่องจากได้ราคาสูง สะท้อนให้เห็นการจัดการผลผลิตของเกษตรกรด้วยการผ่านพ่อค้าคนกลางหรือผู้ส่งออกนั้น ซึ่งให้เห็นความเปราะบางของเกษตรกรในระบบการผลิตและการตลาด ทั้งเกษตรกรยังขาดองค์ความรู้เชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติภาคเกษตรอย่างเหมาะสม และอำนาจของเกษตรกรรายย่อยถูกควบคุมด้วยบริษัทใหญ่ทำให้เกษตรกรไม่สามารถเข้าถึงช่องทางตลาดและจัดการการค้าได้ด้วยตนเอง ดังนั้น การปรับตัวตามหลักเกษตรผสมผสานจึงสอดคล้องกับแนวคิดความปรกติไม่ลงรอยของกระบวนการทำงานร่วมกัน (Metabolic Rift) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติภายใต้ระบบทุนนิยมดังเช่นอุตสาหกรรมมะม่วงไทย เมื่อเกษตรกรใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นเพื่อการผลิตมะม่วงให้ได้จำนวนปริมาณและคุณภาพตามความต้องการของตลาดและผู้ส่งออกนำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม นอกจากนี้ กระบวนการเหล่านี้ยังทำให้มนุษย์และธรรมชาติทำงานร่วมกันได้อย่างไม่สมดุล เนื่องจากมนุษย์แสวงหาผลประโยชน์และถูกควบคุมโดยอำนาจอุตสาหกรรมมะม่วง ซึ่งเห็นว่า มนุษย์ถูกบีบออกออกจากธรรมชาติเกิดรอยแยก (Rift) หรือแบ่งแยกระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ หรือแบ่งแยกระหว่างธรรมชาติและทุนนิยม

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญหาภาคเกษตรที่เกษตรกรชาวสวนมะม่วงเผชิญนั้น ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจภาคเกษตร ด้วยข้อเสนอดังนี้

- 1) สนับสนุนตลาดและช่องทางการค้าใหม่ ส่งเสริม E-Commerce พร้อมสร้างความร่วมมือกับห้างค้าปลีกและแพลตฟอร์มออนไลน์ เพื่อลดการพึ่งพาตลาดส่งออก
- 2) ส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน ให้เงินอุดหนุนหรือสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำสำหรับเกษตรกรที่ลดสารเคมี และเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์
- 3) พัฒนาแรงงานและนวัตกรรม จัดอบรมเทคโนโลยีดิจิทัล การตลาด และการพัฒนาแบรนด์สินค้าให้เกษตรกร เพื่อเพิ่มโอกาสในการจัดการการค้าและเข้าถึงผู้บริโภคได้ด้วยตนเอง

แผนภาพที่ 2 ผลการศึกษา “เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยนิเวศเกษตรกรรม และการปรับตัว หลังโควิด-19 ของเกษตรกรชาวสวนมะม่วง อำเภอนีนะปราง จังหวัดพิษณุโลก”

ที่มา: สรุปรโดยผู้วิจัย (2568)

เอกสารอ้างอิง

- กนกพร นิมพลี และคณะ. 2566. “ผลกระทบและการปรับตัวของประชาชนในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 สู่อารมณ์และการปรับตัวของชุมชนวิถีใหม่ จังหวัดนครราชสีมา.” *วารสารนานาชาติมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์* 13 (2): 21-50.
- กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2567ก. “รายงานสถิติทางการเกษตร พืชอายุยาว (รต.02) การปลูกมะม่วงน้ำดอกไม้ ระดับประเทศ ปี พ.ศ.2563–2567.” *ระบบสารสนเทศการผลิตทางการเกษตร*. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2566. <https://production.doae.go.th>.
- _____. 2567ข. “รายงานสถิติทางการเกษตร พืชอายุยาว (รต.02) การปลูกมะม่วงน้ำดอกไม้ ระดับจังหวัด ปี พ.ศ.2563–2567.” *ระบบสารสนเทศการผลิตทางการเกษตร*. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2566. <https://production.doae.go.th>.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ. 2565. “ไทยขึ้นแท่นอันดับ 7 ส่งออกมะม่วงสดโลก อาเซียนมาแรงส่งออกเท่าไรก็ไม่พอกิน.” *Economics Thai Economics*. สืบค้นเมื่อ 22 ตุลาคม 2566. <https://www.thairath.co.th/money/economics/analysis/2374790>.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2566. “เทศกาลมะม่วง และของดีเนินมะปราง.” *Amazing Thailand*. สืบค้นเมื่อ 22 ตุลาคม 2566. <https://thai.tourismthailand.org/Events-and-Festivals/เทศกาลมะม่วง-และของดีเนินมะปราง>.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2563. “โรคระบาดโควิด-19: ทำอะไรกับโลกและทำให้โลกเป็นอย่างไร.” *วารสารวิจัยสังคม* 43 (2): 1-22.
- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร. 2563. “ธ.ก.ส. เผยผลการดำเนินงานมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรจากสถานการณ์เชื้อไวรัสโควิด-19 ช่วงที่ 29/256.” *เคียงคู่รู้ค่าประชาชน*. สืบค้นเมื่อ 14 มิถุนายน 2567. <https://www.baac.or.th/file-upload-manual/ลำดับที่%201%20ข่าวที่%2029-2563.pdf>.
- นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ. 2565. “การปรับตัวของชาวนาไทยช่วงวิกฤตโควิด-19 ภายใต้พลวัตการผลิตและตลาดข้าวของชุมชนบ้านเขากกลาง จังหวัดพัทลุง.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* 18 (2): 1-25.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2565. “เศรษฐศาสตร์การเมือง นิเวศวิทยาการเมืองและนิเวศสังคมนิยม.” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 1 (1): 217-233.

- ปิตินัฐ เครือจينا, ศิรส ทองเชื้อ, และ ดุสิต อธิณวัฒน์. 2564. “คุณภาพชีวิตของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวในยุคการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ระลอกที่ 1 ในประเทศไทย กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานีและศรีสะเกษ.” *วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย* 10 (3): 300-314.
- พฤกษ์ เกาถวิล. 2564. “มองปัญหาการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ผ่านมุมมองการเชื่อมโยงข้ามถิ่น.” ใน *ภัยโควิด วิกฤตโคโรนา: โรคอุบัติใหม่ในมิติสังคม*, บรรณาธิการโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ, 19-20. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- เพชรพริ้ง แพงคำรักษ์, และ สุกัลยา เชิญขวัญ. 2564. “ผลกระทบและการรับมือต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 (ระลอก 1) ของครัวเรือนเกษตรกร กรณีศึกษา บ้านโนนศิลา ตำบลแวงน้อย อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น.” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี* 10 (2): 93-110.
- รุ่งนภา พิมมะศรี. 2565. “ไทยส่งออกมะม่วงเป็นอันดับ 1 ของโลก ทำเงินปีละ 4,500 ล้านบาท แต่ยังไม่พอ ต้องหาตลาดใหม่ๆ เพิ่ม.” *Politics and Society*. สืบค้นเมื่อ 28 ตุลาคม 2566. <https://plus.thairath.co.th/topic/politicsandsociety/101401>.
- สรารัฐ ทับทอง. 2564. “สำรวจการแก้ไขสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 ของรัฐไทยผ่านกฎหมายด้านสาธารณสุขและกฎหมายว่าด้วยสถานการณ์ฉุกเฉิน.” ใน *ภัยโควิด วิกฤตโคโรนา: โรคอุบัติใหม่ในมิติสังคม*, บรรณาธิการโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ, 21-22. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- อัมรินทร์ สุวรรณดี, และ พงศ์สวัสดิ์ ราชจันทร์. 2566. “การปรับตัวของเกษตรกรผู้ปลูกหอมแดงในยุคนิวนอร์มอล กรณีศึกษานอก ตำบลละทาย อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ.” *วารสารชัยพฤกษ์ปริทัศน์มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา* 5 (1): 76-87.
- Climate Watch Thailand. 2563. “ผลกระทบจากโควิด-19: จากมะยงชิด มะม่วงน้ำดอกไม้ ถึงพันธุ์ข้าวในฤดูกาลต่อไป.” *เรื่องราวของชุมชนและการใช้ชีวิตช่วงสถานการณ์โควิด-19*. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2567. <https://www.climatewatch-thailand.org/covid-19-stories-from-the-ground/อนุชา-ชาวสวนมะม่วง/>.

- Altieri, Miguel A., and Charles I. Nicholls. 2020. "Agroecology and the reconstruction of a post-COVID-19 agriculture." *The Journal of Peasant Studies* 47 (5): 881-898.
- Araghi, Farshad. 2009. "Accumulation by Displacement: Global Enclosures, Food Crisis, and the Ecological Contradictions of Capitalism." *Review* 32 (1): 113-146.
- Arumugam, Surendran, Burhan Özkan, Aravind Jayaraman, and Prahadeeswaran Mockaisamy. 2021. "Impacts of Covid-19 Pandemic on Global Agriculture, Livelihoods and Food Systems." *Journal of Agricultural Sciences (Tarim Bilimleri Dergisi)* 27 (3): 239-246.
- Attavanich, Witoon. 2020. *COVID-19 country assessment of impacts and response options on food systems, food security and nutrition, and livelihoods*. Funded by UN FAO.
- Barrios, Edmundo, Barbara Gemmill-Herren, Abram Bicksler, Emma Siliprandi, Ronnie Brathwaite, Soren Moller, Caterina Batello, and Pablo Tittonell. 2020. "The 10 Elements of Agroecology: enabling transitions towards sustainable agriculture and food systems through visual narratives." *Ecosystems and People* 16 (1): 230-247.
- Buttel, Frederick H., Riley E. Dunlap, Peter Dickens, and Alan D. G. Warde. 2002. "Sociological Theory and the Environment: An Overview and Introduction." In *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations and Contemporary Insights*, edited by Riley E. Dunlap et al., 3-34. Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Campbell, Heather. 2009. "The Challenge of Corporate Environmentalism: Social Legitimacy, Ecological Feedbacks and the 'Food from Somewhere' Regime." *Agriculture and Human Values* 26: 309-319.
- Chantararat, Somporn, Atchana Lamsam, and Lathaporn Ratanavararak. 2020. "The Changing frontier of Thailand's household debt and policy responses." BOT Symposium paper.

- Chantararat, Somporn, Preesan Rakvatin, and Chutatong Charumilind. 2017. "Farmers and Pixels: Toward Sustainable Agricultural Finance with Space Technology." PIER Discussion Paper No. 75. Bangkok: Puey Ungphakorn Institute for Economic Research. https://www.pier.or.th/files/dp/pier_dp_075.pdf.
- Clark, Benjamin, John Bellamy Foster, and Sabrina B. Longo. 2019. "Metabolic Rifts and the Ecological Crisis." In *The Oxford Handbook of Karl Marx*, edited by Tomás Rotta, Paul Prew, Matt Vidal, and Tony Smith, 651-58. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, Brett, and Richard York. 2005. "Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and the Biospheric Rift." *Theory and Society* 34 (4): 391-428.
- Clark, Brett, and John Bellamy Foster. 2008. "The Metabolic Rift and Unequal Exchange: Marx and the Age of Guano/Nitrate Imperialism." Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Boston, MA.
- Clausen, Robert, and Brett Clark. 2005. "The Metabolic Rift and Marine Ecology." *Organization and Environment* 18 (4): 422-444.
- Clausen, Robert. 2007. "Healing the Rift: Metabolic Restoration in Cuban Agriculture." *Monthly Review* 51 (1): 40-52.
- Cormacain, Ronan, and Duncan Fairgrieve. 2023. "The United Kingdom Legislative Response Coronaviruses: Shotgun or Machine Gun." In *Impacts of The COVID-19 Pandemic International Laws, Policies, and Civil Liberties*, edited by Nathan Morag, 79-97. New Jersey: Wiley.
- Creswell, John W. 2013. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. 3rd Ed. London: Sage.
- Foster, John Bellamy, and Fred Magdoff. 2000. "Liebig, Marx, and the Depletion of Soil Fertility: Relevance for Today's Agriculture." In *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*, edited by Fred Magdoff, John Bellamy Foster, and Frederick H. Buttel, 43-60. New York: Monthly Review Press.

- Foster, John Bellamy. 1999. "Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology." *American Journal of Sociology* 105 (2): 366-405.
- Khan, Nawab, Badar Naseem Siddiqui, Nanak Khan, Naqeeb Ullah, Akhtar Wali, Imad Uddin Khan, Sohaib Ismail, and Muhammad Ihtisham. 2021. "Drastic impacts of COVID-19 on food, agriculture and economy." *Pure and Applied Biology* 10 (1): 62-68.
- McCune, Nicholas, and Peter Rosset. 2021. "Agroecology." In *Handbook of Critical Agrarian Studies*, edited by Akram-Lodhi, Abdul H., Klaus Dietz, Bernward Engels, and Brian M. McKay, 438-452. Cheltenham: Edward Elgar.
- Moore, Jason W. 2000. "Environmental Crises and the Metabolic Rift in World-Historical Perspective." *Organization and Environment* 13 (2): 123-157.
- Nicholls, Cynthia, Miguel Altieri, and Luis Vazquez. 2016. "Agroecology: Principles for the Conversion and Redesign of Farming Systems." *Journal of Ecosystem and Ecography* 55 (1). <https://www.omicsonline.org/open-access/agroecology-principles-for-the-conversion-and-redesign-of-farming-systems-2157-7625-S5-010.pdf>.
- Rosset, Peter, and Miguel Altieri. 2017. *Agroecology Science and Politics*. North America: Fernwood.
- Sapbamrer, Ratana, Jiraporn Chittrakul, Wachiranun Sirikul, Amornphat Kitro, Wilawan Chaiut, Pattarika Panya, Patchareeya Amput, Eakasit Chaipin, Chatchada Satalangka, Suttinee Sidthilaw, Pornthip Promrak, Pailinrak Kamolsan, and Surat Hongsibsong. 2022. "Impact of COVID-19 Pandemic on Daily Lives, Agricultural Working Lives, and Mental Health of Farmers in Northern Thailand." *Sustainability* 14 (3): 11-89.
- Schneider, Mindi, and Philip McMichael. 2010. "Deepening, and repairing, the metabolic rift." *The Journal of Peasant Studies* 37 (3): 461-484.
- Sinha, Shweta 2021. "Thailand: Agriculture Outlook and Response during Covid 19." *Journal of Food Health and Bioenvironmental Science* 14 (3): 60-71.

- Trung, Nguyen T., and Nguyen Q. Duong. 2023. "The Legislative and Political Response of Viet Nam to the Covid-19 Pandemic: The Balancing of Public Health and Collective Civil Liberties." In *Impacts of The COVID-19 Pandemic International Laws, Policies, and Civil Liberties*, edited by Nathan Morag, 79-97. New Jersey: Wiley.
- Wezel, A., Charles A. Francis, Stéphane Bellon, and Dominique Vallod. 2009. "Agroecology as a science, a movement and a practice: A review." *Agronomy for Sustainable Development* 29 (4): 503-515.
- Wittman, Hannah. 2009. "Reworking the Metabolic Rift: La Vía Campesina, Agrarian Citizenship and Food Sovereignty." *The Journal of Peasant Studies* 36 (4): 805-826.
- World Bank Group. 2022. *Thailand Rural Income Diagnostic: Challenges and opportunities for Rural farmers*. Bangkok: World Bank.
- Yin, Robert K. 2016. *Qualitative research from start to finish*. 2nd Ed. New York: Guilford Press
- York, Richard, Eugene A. Rosa, and Thomas Dietz. 2003. "A Rift in Modernity? Assessing the Anthropogenic Sources of Global Climate Change with the STIRPAT Model." *The International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (10): 31-52.
- Yuan, Zhang, and Duan Wen. 2022. "The Impact of the COVID-19 Pandemic on Agriculture, Rural Areas, and Farmers and Policy Responses." In *COVID-19 Economic Impact and Countermeasures in China*, edited by Shiyi Chen and Zhiqing Li, 80-84. Singapore: World Scientific.
- Zhiqing, Li. 2022. "Waging a "Green Development" War Against the Pandemic: Challenges and Policy Responses for "Green Growth" During the Pandemic." In *COVID-19 Economic Impact and Countermeasures in China*, edited by Shiyi Chen and Zhiqing Li, 367-389. Singapore: World Scientific.